

Jan Pelikán – Ondřej Vojtěchovský

V předtuše odkvétání Československo a Jugoslávie v prvních měsících normalizace¹

Násilné sovětské ukončení československé reformy v roce 1968 odstartovalo novou etapu ve vztazích Jugoslávie se SSSR a zeměmi jeho bloku. Přestože jugoslávský vůdce J. Broz Tito mnohé kroky a úmysly Dubčekova vedení neschvaloval, vnímali jugoslávští představitelé sovětskou vojenskou intervenci do Československa jako závažné porušení principu suverenity, které potenciálně ohrožuje mezinárodní postavení také jejich země.² Období let 1968–1971 bylo fází nového vymezování povahy vzájemných vztahů, od nichž se odvozovala legitimita Socialistické federativní republiky Jugoslávie (SFRJ) jako socialistické, ale na sovětském táboru zcela nezávislé země. Během této doby hledalo Titovo vedení také nový vztah k sovětským satelitům, přičemž nekomplikovaněji se pochopitelně tento poměr vyvíjel s novou mocenskou elitou v Československu.³

Zpráva o výsledcích dubnového pléna Ústředního výboru Komunistické strany Československa (ÚV KSČ)⁴ a jím schválená personální změna na nejvyšším mocenském postě (výměna Alexandra Dubčka za Gustáva Husáka) v ČSSR nevyvolala mezi jugoslávským vedením výraznější vzrušení, ale ani přehnaný zájem. Vlažná reakce měla několik příčin. Mocenské špičky v Bělehradě již od září 1968 pohlížely na vývoj společenské a politické situace v Československu nanejvýš skepticky. Byť jim byl reformní program protagonistů Pražského jara v některých ohledech blízký,⁵ velmi kriticky

1 Tato studie vznikla v rámci projektu GAČR, č. 17-26471S, *Československo a Jugoslávie v 70. a 80. letech 20. století. Politická, sociální a kulturní interakce a vzájemná reflexe v období pozdního socialismu*.

2 K vývoji vztahů Jugoslávie k východnímu bloku po Stalinově smrti a k jejímu poměru k Pražskému jaru srov. PELIKÁN, Jan: *Jugoslávie a východní blok 1953–1956*. Karolinum, Praha 2001 a TÝŽ: *Jugoslávie a Pražské jaro*. Univerzita Karlova – Togga, Praha 2008.

3 Vztahy Jugoslávie se SSSR a se státy východního bloku po roce 1968 a počátkem 70. let jsou dosud v historiografii pojednány pouze velice torzovitě. Viz BANAC, Ivo: “We Did Not Quarrel, We Did Not Curse”: The Price of Yugoslav Independence After the Soviet Intervention in Czechoslovakia. In: RAJAK, Svetozar et al.: *The Balkans in the Cold War*. Palgrave Macmillan, London 2017, s. 173–196; BOGETIĆ, Dragan: Sovjetska politika prema Jugoslaviji tokom prve faze bipolarnog detanta. *Istorija 20. veka*, 2014, roč. 32, č. 2, s. 199–213; SZCZUTKOWSKA, Joanna: Kulturna saradnja Poljske i Jugoslavije sedamdesetih godina XX veka. In: PAVLOVIĆ, Momčilo – ZAČMIŃSKI, Andrzej – BONDŽIĆ, Dragomir (eds.): *Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku*. Institut za suvremenu istoriju – Institut Historii i Stosunków Międzynarodowych, Beograd 2015, s. 397–414. K československo-jugoslávským vztahům viz starší studii, která byla založena na dílčím, tehdy dostupném archivním materiálu, zvláště z provenience československé Státní bezpečnosti – VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej: Jugoslávie a první fáze tzv. normalizace v Československu. *Dvacáté století (The Twentieth Century)*, 2010, roč. 2, č. 1, s. 13–38.

4 DOSKOČIL, Zdeněk: *Duben 1969. Anatomie jednoho mocenského zvratu*. ÚSD AV ČR – Doplněk, Brno 2006.

5 Za jeden z posledních ozvuků tohoto zájmu a určitě, byť v žádném případě ne plošné náklonosti

vnímaly jejich málo agilní, obranářský postoj. Správně předpokládaly, že československým vedením v závěru srpna zvolená taktika hledání modelu koexistence s okupační mocí, jejímž cílem byla ochrana alespoň základních výdobytků reformního procesu, nevyhnutelně skončí triumfem Moskvy a jí podporovaných konzervativních sil.

Takřka vzápětí po srpnových událostech úroveň spolupráce mezi Jugoslávií a Československem výrazně poklesla, v politické oblasti se bilaterální vztahy fakticky zmrazily.⁶ Titova skupina přenechávala případnou iniciativu k jejich oživení československým partnerům. Správně usoudila, že by se Moskva za pomoci zaběhlých ideologických schémát přezívajících z období roztržky zřejmě pokusila využít početnější frekvenci československo-jugoslávských kontaktů k ideologickému vydírání pražských reformních kruhů, ale i k nátlaku na Bělehrad. Oprávněnost skeptického pohledu Titova vedení na skomírání reziduí Pražského jara pak více symbolicky než v praktické rovině, ale přesto – ve své komické křečovitosti – až nehezky trapně plně potvrdila reakce československých špiček na pozvání delegace KSČ na IX. sjezd Svazu komunistů Jugoslávie (SKJ) konaný v březnu 1969. Prvotní radostné přijetí pozvání a příslib vyslání delegace vedené členem stranického předsednictva vystřídalo po sovětském nátlaku lavírování, mlžení a pak – bez jasného a přijatelného vysvětlení – odřeknutí účasti.⁷ Vedení KSČ se tak ve vztahu k Titově Jugoslávii zařadilo do jednoho šiku se stranickými reprezentacemi zemí, které v srpnu 1968 provedly v ČSSR ozbrojenou intervenci. I přes velmi skeptické stanovisko, které bělehradské mocenské elity již dříve k dalším perspektivám reformního procesu zaujaly, bylo pro ně v mnoha ohledech diletantské a nestatečné počínání jeho protagonistů v této věci nepřijemným překvapením. Posílilo to nejen přesvědčení jugoslávských funkcionářů o kapitulantském chování většiny členů Dubčekovy skupiny, ale i jejich názor, že představitelé KSČ se v lednu 1968 chopili úkolu, kterému nedorostli nejen osobnostně a mentálně, ale ani pokud jde o teoretickou rovinu a mocensko-politickou praxi.

k ideám obrodného procesu lze považovat pokyn Edvarda Kardelje instruující jugoslávské diplomaty v Praze, aby pro něj osobně obstarali Richtovu knihu *Civilizace na rozcestí*, vnímanou jako klíčové dílo československého reformního myšlení (RICHTA, Radovan: *Civilizace na rozcestí. Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Svoboda, Praha 1969). *Arhiv ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije* (dále jen AMSP), f. Politika arhiva-1969 (PA), ČSSR, fascikla (f.) 28, telegram Djordje Vukoliće, vedoucího II. správy (teritoriálního odboru) pro evropské socialistické země velvyselovského sekretariátu zahraničních věcí velvyslanectví SFRJ v Praze z 28. 3. 1969.

- 6 PELIKÁN, Jan: *Jugoslávie a Pražské jaro*, s. 245–260. Na tuto monografii, v níž je mj. podrobně analyzován vývoj sovětsko-jugoslávských vztahů v roce 1969, již dále v textu neodkazujeme.
- 7 *Národní archiv ČR* (NA), f. 02/6, ÚV KSČ – Předsednictvo 1968–1969, sv. 4, a. j. 14, bod 4, Předsednictvo ÚV KSČ o změně stanoviska debatovalo na své 14. schůzi dne 5. 3. 1969. Téměř všichni diskutující se snažili najít způsob, jak vyhovět Sovětům a zároveň delegaci na sjezd SKJ vyslat. Nejprve se Josef Smrkovský krátce vyjádřil pro vyslání delegace (navzdory sovětskému stanovisku). Oldřich Černík nebo Evžen Erban navrhovali pozvání potvrdit a přesvědčit Jugoslávce, aby se na sjezdu zdrželi komentářů k srpnu 1968 a jiných „protisovětských invektiv“. Gustáv Husák pochyboval, že by na něco takového Jugoslávci přistoupili. Podle jeho názoru bylo třeba vysvětlit Sovětům delikátnost situace, tak aby k účasti delegace KSČ dali souhlas. Lubomír Štrougal žádal odložení konečného rozhodnutí, dokud nebude záležitost projednána (se Sověty a bratrskými stranami). Zrušení usnesení o vyslání delegace KSČ na IX. sjezd SKJ schválilo předsednictvo ÚV KSČ na následné 15. schůzi 7. 3. 1969. Provedením byl pověřen Vasil Biľak; informováním veřejnosti Vasil Biľak, Jozef Lenárt a Josef Kempný. Tamtéž, sv. 4, a. j. 15, Zápis z diskuse.

Jan Pelikán – Ondřej Vojtěchovský

Jugoslávské vedení ve svých analýzách uznávalo složitost vnitřních i mezinárodních podmínek, za nichž byly reformy v Československu prováděny. S jistým porozuměním poukazovalo na neobratnost aktérů Pražského jara při hledání řešení dlouho upozadované národnostní otázky v Československu, kterou nakonec pro své záměry spíše využili stoupenci konzervativních stanovisek. Dubčekovi a jeho spolupracovníkům také příliš nezalézalo poráženecké chování při srpnových rozhovorech v Moskvě. Za zásadní chyby však považovalo, že pražské vedení dávalo předem najevo, že nebude se zbraní v ruce zahraniční intervenci čelit, čímž Sovětům a jejich spojencům rozhodnutí provést vojenský zásah neobyčejně usnadnilo. Stoupencům reformem také vyčítalo, že následně nedokázali ve vztazích s Kremlem stanovit jasnou hranici, za kterou by za žádných okolností necouvlí. Namísto toho před sovětským nátlakem dále a dále ustupovali, přičemž vyklízeli jednu pozici za druhou a reálně se dostávali na platformu dogmatických sil. Jugoslávské vedení nejvíce Dubčekovu skupinu kritizovalo za neschopnost, ale i neochotu pokusit se po okupaci na svou podporu zaktivizovat dělnické vrstvy.⁸

Upozadování dělnické třídy a ignorování jejích zájmů, ke kterému docházelo od počátku roku 1968, pak členové Titova vedení jedním hlasem klasifikovali jako nejzávažnější chybu vedoucí garnitury obrodného procesu. V tomto kontextu na uzavřených fórech a v interních informacích kritizovali protagonisty Pražského jara za to, že nevyužili možnost přijít s moderním socialistickým programem rezonujícím s postoji a zájmy pracujících, ale ovšem také za to, že zanedbávali dominantní úlohu vládnoucí strany. Vyčítali jim, že hned na počátku obrodného procesu odsunuli dělnickou třídu do pozadí a sami se *opřeli o inteligenci, novináře, mládež a obrátili se k buržoazně demokratickým heslům (občanské svobody, svoboda tisku)*.⁹ Edvard Kardelj, de facto druhý muž jugoslávské mocenské hierarchie, kritizoval Dubčekovo vedení za to, že se nechalo zatlačit do pozadí *jakýmsi ultraradikálním liberalismem, a tím umožnilo, aby ve společnosti získaly významnou roli destruktivní síly*.¹⁰ V komplikovaném – pro historika velmi obtížně rozpoznatelném – názorovém rozvrstvení, které panovalo v tehdy personálně dosti proměnlivém prvním kruhu Titových spolupracovníků, se proti těmto klasifikacím neobjevily zásadnější polemické hlasy. Zmíněná hodnocení se přitom obracela nejen k nedávným událostem v jiném socialistickém státě, ale neměně silně, byť implicitně cílila k vnitřní realitě jugoslávských poměrů. Tímto přístupem k československým událostem dávala skupina vládnoucí v SFRJ najevo, že ona takový vývoj nikdy nepřipustí, že se bude (v zásadě ovšem jen vnějškově) opírat o dělnickou třídu a bude dbát na posilování role svazu komunistů. Krátce tedy: z analýzy československé krize let 1968–1969 vyplývalo, že SKJ bude vždy chránit a rozvíjet existující politický a mo-

8 *Arhiv Jugoslavije (AJ)*, f. 507, Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije (CK SKJ), IX, Komisija za medjunarodne odnose i veze (KZMOV), ČSSR, analytický materiál Svazového sekretariátu zahraničních věcí z 18. 10. 1969.

9 *AMSP*, f. PA-1969, ČSSR, f. 31, interní materiál oddělení mezinárodních vztahů předsednictva SKJ Nejnovější krize v Československu. Její příčiny a důsledky z 25. 4. 1969:

10 VUKOVIĆ, Zdravko: *Od deformacija SDB do maspoka i liberalizma. Moji stenografski zapisi 1966–1972. godine*. Narodna knjiga, Beograd 1989, s. 314. Všechny překlady původního srbochorvatského textu uvedené v této studii jsou dílem autorů.

V předtuše odkvétání

český systém vycházející stále fakticky z modelu leninsko-stalinského státu, nikdy nepřipustí přenechání mocenských pozic nesystémovým politickým proudům či sociálním skupinám. Je pravděpodobné, byť pro to není žádný dokumentární základ, že Tito v následujících letech zastavil proces jisté liberalizace společenských i politických poměrů, a dokonce v některých ohledech vrátil Jugoslávii zpět k autoritativnějšímu způsobu vládnutí právě po vyhodnocení zkušeností z Pražského jara.¹¹

Obava, že by se alternativní společenské síly v Jugoslávii mohly inspirovat příkladem obrodného procesu v ČSSR, byla dalším, nikoliv klíčovým, ale současně také ne zcela marginálním aspektem ovlivňujícím přístup SKJ k československé otázce. Jugoslávská elita se obávala, že odkazem československého spontánního společenského hnutí se mohou inspirovat neklidní vysokoškoláci, že se k němu začíná hlásit jugoslávská „nová levice“, že se může stát vzorem pro občanský odpor proti autoritativnímu režimu. V tomto ohledu se v podstatě stejnými slovy v následujících letech kriticky vyslovovali o československém reformním hnutí jak funkcionáři řazení ke konzervativnějšímu křídlu mocenské elity, tak ti, kteří si uvědomovali nutnost modernizace titoistické ideologie i praxe.¹²

Jugoslávská elita hleděla na počátku jara 1969 na právě završenou dramatickou etapu vývoje v Československu i na další budoucnost tohoto státu bez větších sentimentů. V rámci výrazně racionalizovaného přístupu ovšem v žádném případě nepouštěla dříve vyřčené veřejné postoje k Pražskému jaru. Nezapomínala před vlastní a mezinárodní veřejností – byť nikterak často a ne vždy explicitně – připomínat, že dění v roce 1968 bylo pokusem československé společnosti odpoutat se – jako to již záhy po roce 1948 učinila Jugoslávie – od neblahého stalinského dědictví. Čas od času zopakovala, že komunisté by situaci v ČSSR dokázali vlastními silami stabilizovat, a že sovětská vojenská intervence byla proto nejen zbytečná, ale z hlediska zájmů komunistického hnutí škodlivá. Jedním dechem však Tito a jeho spolupracovníci začali dodávat, že nechtějí za československé komunisty řešit problémy, před kterými oni sami nyní stojí. Toto stanovisko, které jasně signalizovalo ochotu ukončit diskuse o Pražském jaru, vyjadřovali často opakovanou sentencí, že nechtějí být většími Čechy než samotní Češi.¹³

- 11 Edvard Kardelj tento názor, byť z retrospektivního pohledu, zformuloval v září 1969 dosti jasně. Tehdy prohlásil, že pokud by se Titovo vedení *po roce 1948 rozhodně nepostavilo takovým politickým tendencím, které reprezentoval Džilas a jiní podobní pseudoliberalové či sociální ultraradikálové, Jugoslávii by čekal osud Maďarska a Československa*. Tamtéž.
- 12 Marko Nikezić, tehdejší předseda stranické organizace v Srbsku, který je dnes až příliš jednoznačně vnímán jako protivník dogmatických postojů, vyjádřil jinými slovy totéž co Kardelj. Na interní poradě se šéfy bělehradských médií počátkem ledna 1970 konstatoval: *To, co se stalo v Československu, byla masová ofenzíva liberalismu na zcela zbyrokratizovanou stranu; čerpala energii z jejich [československé] buržoazní minulosti. Místo toho, aby se snažili vytvářet vlastní koncepcce, vydali se jinou cestou, dostali se do problémů a v tomto okamžiku přišel zásah zvenčí*. Tamtéž, s. 337.
- 13 Poprvé ji pravděpodobně pronesl začátkem dubna 1969 významný člen užšího stranického a státního vedení Mijalko Todorović. *AJ*, f. 507, CK SKJ, IV, přepis zvukového záznamu 3. schůze výkonného byra předsednictva SKJ 8. 4. 1969, projev M. Todoroviće. K tomu též GOLDSTEIN, Ivo – GOLDSTEIN, Slavko: *Tito*. Profil, Zagreb 2015, s. 723.

Jan Pelikán – Ondřej Vojtěchovský

Potlačení československého reformního hnutí v jistém, nikoliv zcela zanedbatelném ohledu Bělehradu ovšem také vyhovovalo. Úspěch obrodného procesu, hlavně realizace demokratizačních vizí by zproblematizovaly specifické postavení Titova režimu mezi socialistickými státy a především by ohrozily jeho unikátní pozici v rámci bipolárně rozděleného světa. Nezdar pokusu o socialismus s lidskou tvářící také nepřítomno potvrzoval přednosti, či dokonce jedinečnost jugoslávské samosprávné společnosti a opětovně napomohl oživit mytologii spjatou s titoistickou tradicí.

Přístup Jugoslávie k Československu, jež se plnou energií vydávalo normalizační cestou, ovlivňovalo ještě několik dalších různorodých a někdy i protikladně působících okolností. Svě chování k pražskému vedení Titův režim v první řadě – a tak tomu bylo již v průběhu reformního procesu – přizpůsoboval a ve většině ohledů i podřizoval svým vztahům k Sovětskému svazu.

Sovětsko-jugoslávské vztahy v Brežněvově éře

Charakter kontaktů mezi Moskvou a Bělehradem doznal v průběhu druhé poloviny 60. let, aniž by to bylo navenek ihned zřejmé, podstatných změn. V první poststalinické dekádě se Titovi podařilo neobyčejně výhodným způsobem ukončit roztržku a navázat až překvapivě přátelský osobní kontakt s Nikitou S. Chruščovem. Nepředvídatelnost, názorová roztěkanost i oddanost ideologickým konstantám Stalinova nástupce způsobily, že charakter vztahů Moskvy s Jugoslávií začal brzy po roce 1955 znovu oscilovat a opakovaně se v některých momentech propadal takřka až k úrovni z časů roztržky.¹⁴

Odstranění Chruščova bělehradské vedení znepokojilo. Brzy však pochopilo, že novými kremelskými vládci prováděná tichá, dílčí a nedůsledná restalinizace se dotýká především vnitřních poměrů v Sovětském svazu, respektive dění v jeho velmocenské sféře a zřejmě nebude výrazněji ovlivňovat další oblasti jeho zahraniční politiky. Mocenská elita SFRJ a především Tito osobně správně rozeznávali podstatné rysy Brežněvova nového zahraničněpolitického kurzu. Pochopili, že navzdory navenek přetrvávajícímu akcentu na dogmatické poučky a floskule se z ní nenápadně, ale dosti rychle vytrácel ideový náboj a měnil se její charakter. Začal převládat pragmatismus, prvky ofenzivní nahrazovaly obranářské.¹⁵ Noví vládci Kremlu začali naznačovat ochotu reálně – byť nikoliv se zcela věrohodnou garancí – uznat specifické postavení Jugoslávie, zřítci se pokusů ovlivňovat její vnitřní poměry a smířit se s její zahraničněpolitickou doktrínou. Jistým potvrzením těchto předpokladů se dosti paradoxně staly události následující po srpnové intervenci vojsk Varšavské smlouvy. Nepotvrdily se totiž, na moment až panické, obavy Titova vedení z toho, že se sovětská vojska nemusí

14 K tomu např. PELIKÁN, Jan: *Jugoslávie a východní blok 1953–1956*, s. 283–360.

15 Řadu dokladů o tom nabízejí početná memoárová díla a deníkové záznamy vysoce postavených poradců tehdejšího sovětského vedení, mj. ARBATOV, Georgij A.: *Čelovek sistemy. Nabljudenija i razmyšlenija očevidea jeho raspada*. Vagrius, Moskva 2002; BOVIN, Aleksandr: *XX. vek kak žizn'. Vospominanija*. Zacharov, Moskva 2003; ČERŇAJEV, Anatolij S.: *Sovmestnyj ischod. Dněvnik dvuch epoch. 1972–1991 gody*. ROSSPEN, Moskva 2008; ŠACHNAZAROV, Georgij Ch.: *S voždžami i bez nich*. Vagrius, Moskva 2001.

V předtuše odkvétání

zastavit v Praze, ale mohou pokračovat dále na jih, možná na Bukurešť, možná také na Bělehrad. Nic takového se však nestalo. Naopak Kreml se brzy snažil dát Jugoslávii najevo, že má zájem o uklidnění situace a o urychlené zlepšení vzájemných vztahů. Chování Brežněvovy skupiny v krizových týdnech v praxi ukázalo, že je ochotna nejen tolerovat specifické postavení těch socialistických států, které si takovou pozici vydobyly již za Stalina či Chruščova, ale je připravena s nimi navazovat pro ně nesporně výhodnou spolupráci. Přes ideologické přestřelky, které však – byť byly adresovány do SFRJ – ve skutečnosti mířily především do států východního bloku, Moskva dávala brzy po okupaci Československa najevo, že si přeje zlepšení bilaterálních vztahů s Jugoslávií a že by uvítala jejich návrat minimálně ke stavu před srpnem 1968. Tato vstřícnost ovšem nebyla bezbřehá. Kreml a jeho spojenci nikdy nepřestali na Jugoslávii pohlížet jako na ideologického renegáta a považovali za svou povinnost udělat vše pro to, aby se bělehradské vedení jednou vrátilo na pravověrné pozice. Nicméně tento úkol začali odkládat na neurčito, přinejmenším do okamžiku Titova odchodu z veřejné scény. V praxi to znamenalo, že sovětské vedení takřka bez výhrad akceptovalo realitu jugoslávské mezinárodní orientace i její vnitřní politiku.

Titovo odhodlání zlepšit vztahy s Kremlem mělo ovšem hlubší a komplikovanější motivy, zdaleka nebylo pouze reakcí na změny sovětského zahraničněpolitického kurzu, náznaky jeho faktické deideologizace a Brežněvovu občasnou vstřícnost. Odráželo – podobně jako modifikovaný přístup Kremlu k Titově režimu – počínající etapu dlouhého odkvétání obou režimů, které při nedostatku potenciálu k dalšímu rozvoji začaly hledat oporu i mezi bývalými rivaly.

V časově nahodilé koincidenci s československými událostmi začal vládce Jugoslávie promýšlet další varianty možného řízení vnitřního vývoje země. Postupně rozpoznával, že přes pokračující uspokojivý hospodářský vývoj a nepochybný společenský rozkvět některých částí federace narůstají v Jugoslávii příznaky zásadních hospodářských a společenských problémů, které by mohly, jak se to již stalo v některých státech východního bloku, ohrozit i politickou stabilitu socialistické federace. Tito si zřejmě – víceméně instinktivně – uvědomoval, že již není schopen najít prostředky k řešení těchto problémů a že jen obtížně může stanovit nový, měnícím se podmínkám odpovídající, úspěšný politický kurz, jak se mu to několikrát podařilo po roce 1948.¹⁶ V kontextu těchto úvah vnímal ovšem také to, že v případě opravdu hluboké vnitropolitické krize bude vládnoucí elita i on sám pouze velmi komplikovaně hledat vnitřní podporu a ještě obtížněji se dovolávat účinnější pomoci ze zahraničí. Případné podání skutečně pomocné ruky Západem by bylo velmi nejisté a pro levicový autoritativní režim by navíc mělo potenciálně dvojsečné, nebezpečné implikace. Případná podpora z protilehlé strany bipolárně rozděleného světa jistě také skrývala úskalí, jichž si Josip Broz Tito nepřestával být vědom. Nicméně přes toto riziko se vztahy s Moskvou snažil harmonizovat. V jeho pojetí se Sovětský svaz měl stát potenciální záštitou nezávislosti a územní celistvosti Jugoslávie a také garantem zachování mocenského postavení vládnoucí skupiny a jeho samotného. Tato záštita nikdy neměla být reálně aktivována. Připomenutím, že sovětská armáda je v nezbytném případě

Jan Pelikán – Ondřej Vojtěchovský

připravena zasáhnout v jeho prospěch, však jugoslávský vůdce neváhal opakovaně nepřímo operovat a ve výjimečných případech jím svým oponentům i přímo pohrozit.¹⁷

Prezident Jugoslávie nikdy ani v náznaku neuvažoval o možnosti návratu či jen přiblížení sovětsko-jugoslávských vztahů k modelu, který existoval před rokem 1948. Nemínil také odstoupit od klíčových ideologických postulatů titoismu (samosprávný socialismus, suverenita a neutralita), od politiky nezúčastněnosti, neuvažoval o změně specifické pozice SFRJ mezi socialistickými státy. Občasná, většinou s rozmyslem dávkovaná kritika sovětských poměrů zůstávala i proto v poslední dekádě Titova života v jugoslávském veřejném prostoru trvale přítomna. Připomínala přetrvávající distanci mezi Moskvou a Bělehradem, nadále sloužila k nepřímé, ale nikoli zanedbatelné propagaci jugoslávského modelu socialismu před mezinárodní veřejností i vlastními občany. Bělehradský vládce však současně vyrozuměl, že se – i v souvislosti s narůstající neochotou Kremlu prosazovat v zahraniční politice ambicióznější cíle – postupně snižuje nebezpečnost hegemonistických záměrů, která by vyplývala z možného poskytnutí sovětské pomoci jeho režimu. S případnou podporou Moskvy, ke které by musel v případě vnitřní krize eventuálně sáhnout, však vždy operoval jako s hrozbou varující jeho oponenty a brzdící alternativní společenské aktivity. Nicméně toto lavírování vzbuzovalo mezi jeho spolupracovníky, a to i těmi, kteří nebývali ve veřejném diskursu řazeni k důsledným zastáncům liberalizačních změn, obavy, aby se v rámci nových vztahů s Moskvou Tito nerozhodl revidovat reformy prováděné od poloviny 60. let.¹⁸

Tito tedy v žádném případě nezačal čtvrté garnituře sovětských vládců bezmezně důvěřovat. On sám a jeho nejbližší spolupracovníci, lépe řečeno důvěrníci, vždy pohlíželi, a to i v okamžicích takřka úplné harmonizace vztahů s Moskvou, na sovětské návrhy, iniciativy či prohlášení s jistou dávkou podezřívavosti. Obávali se zákulisních tahů, za pomoci kterých by se Kreml mohl pokoušet oslabovat postavení bělehradské vládnoucí garnitury a vytvářet v jugoslávské společnosti a jejím politickém systému pozice využitelné v případě krize. Jak reálná obava z rozvratných kroků Moskvy, tak potřeba vymezovat se vůči ní se odrážely v popudlivých až hysterických reakcích Bělehradu na skutečné nebo jen domnělé zostření několika málo, nepřilíš významných třecích ploch, které ve vztazích Jugoslávie se Sovětským svazem a jeho spojenci přetrvávaly i v poslední dekádě Titova života. K těmto problémům, kromě občasného kritického referování sdělovacích prostředků východoevropských zemí o Jugoslávii, patřilo především odmítání Bulharska uznat existenci makedonského národa a akceptovat v SFRJ oficiální makedonský narativ národních dějin. Za těmito spory jugoslávské vedení rozpoznávalo bulharské (a také sovětské) anekční cíle. Podobně

17 PIRJEVEC, Jože: *Tito in tovariši*. Cankarjeva založba, Ljubljana 2011, s. 560; BANAC, Ivo: “We Did Not Quarrel, We Did Not Curse”: *The Price of Yugoslav Independence After the Soviet Intervention in Czechoslovakia*, s. 178–179.

18 Opakovaně výše citovaný Zdravko Vuković například zaznamenal obavy tohoto typu u Petra Stamboliće, který rozhodně nepatřil mezi funkcionáře, kteří by vážně uvažovali o zásadní přeměně titoistického systému. VUKOVIĆ, Zdravko: *Od deformacija SDB do maspoka i liberalizma. Moji stenografski zapisi 1966–1972. godine*, s. 372.

V předtuše odkvétání

přecitlivěle vyhodnocovalo i jakékoliv náznaky ožívání aktivit nepočteného protititovského jugoslávského exilu v Sovětském svazu, Maďarsku a v dalších socialistických zemích.¹⁹ Titův režim na jedné straně tyto spory z utilitárních důvodů vítal, současně však neměl zájem na jejich zostřování a nesnažil se množinu potenciálních problémů rozšiřovat.

Relativně harmonické vztahy s Moskvou a se státy jejího bloku Jugoslávie potřebovala i z ekonomických důvodů. Po relativně úspěšné industrializaci se změnila struktura jejího vývozu. Její průmyslové zboží ovšem jak kvalitou, tak cenou obvykle zaostávalo za podobnými produkty vyráběnými v západních zemích. Stále důležitějším odbytištěm nikterak levných jugoslávských výrobků se tak stával Sovětský svaz a jeho satelity. Vzrůstající roli nehrála jen výměna zboží, ale i další sektory ekonomických vztahů. Jugoslávie stále více profitovala z příjezdů turistů ze socialistických zemí, poplatků za tranzitní dopravu, rostly dodávky zbraní, doladovaly se plány na angažmá jugoslávských firem při stavbách průmyslových, hotelových i bytových objektů ve východoevropských státech. Začala se připravovat výstavba ropovodu Adria, kterým by se z některého z jadranských přístavů dopravovala strategická surovina do Maďarska a Československa. I k prosazení těchto ekonomických zájmů nejlépe vyhovovala harmonizace politických vztahů s Kremlem.²⁰

Titova snaha zlepšit vztahy se Sovětským svazem se u kremelského vedení setkala se vstřícnou reakcí. Zapadala do Brežněvem zřejmě nikoliv licoměrně prosazovaného kurzu, který měl – při zabezpečení aktuální velmocenské konstelace v Evropě – přispět ke zmírnění hrozby velkého válečného konfliktu. Případné přetrvávání napětí s Jugoslávií, či snad dokonce jeho vyostření, by zásadním způsobem zpochybnilo úsilí Moskvy o zlepšení vztahů se západními zeměmi, mimo jiné by značně oslabovalo důvěryhodnost sovětských apelů ke svolání evropské bezpečnostní konference a k omezení zbraní hromadného ničení. Brežněv a jeho spolupracovníci se ovšem, aby předešli obvinění z nepřipustné hereze, museli při hledání nového modelu vztahů s Jugoslávií vyrovnávat s dogmaty hluboce petrifikovanými ve zkorumpovaných mocenských strukturách sovětské výkonné moci již od stalinského období. Eventuální výtky, že se příliš odklání od marxisticko-leninské teorie, se tvůrci vstřícného kurzu vůči Jugoslávii snažili preventivně odrážet argumentem, že za existujících mocenských poměrů v bělehradském vedení by bylo chybné SFRJ izolovat a nechat ji tak napospas západnímu tlaku a domácím revizionistům. Nutnost sovětské přítomnosti a vlivu, o něž by se mohli opřít představitelé jugoslávských „zdravých sil“, byla racionálně zdůvodňována možnostmi nepřehledné až konfliktní situace, která takřka nevyhnutelně – spíše dříve než později – nastane v souvislosti s Titovým stářím.

19 VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej: *Z Prahy proti Titovi. Jugoslávská prosovětská emigrace v Československu*. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2012, s. 613–617; TÝŽ: Aktivizace jugoslávských informbyrovců v Československu v důsledku krize roku 1968. In: *Slovanské historické studie*, č. 32 (Miroslavu Šestákovu a Miroslavu Tejchmanovi k sedmdesátinám). Historický ústav AV ČR, Praha 2007, s. 149–165.

20 VUKADINVIČ, Radovan: *Odnosi medju evropskim socijalističkim državama. SEV i Varšavski ugovor*. Školska knjiga, Zagreb 1970; TYSON, Laura D'Andrea: *The Yugoslav Economic System and its Performance in the 1970s*. University of California, Berkeley 1980, s. 87–100; LYDALL, Harold: *Yugoslavia in Crisis*. Oxford University Press, Oxford 1989, s. 172–185.

Jan Pelikán – Ondřej Vojtěchovský

Záměr s vysokou mírou tolerance spolupracovat s jugoslávským režimem, jemuž kremelští dogmatici nikdy neodpustili herezi z konce 40. let, byl interně také vysvětlován záměrem přemluvit Bělehrad, aby alespoň částečně vyšel vstříc sovětským vojenským zájmům. Brežněv opakovaně Tita vyzýval, aby dovolil předem neohlášené přelety sovětských vojenských letounů přes vzdušný prostor SFRJ a umožnil sovětským bitevním lodím zajíždět do jugoslávských přístavů. Sovětský vůdce však věděl, že podobným apelům jugoslávská mocenská elita, která je odmítala již od poloviny 50. let, těžko vyhoví. Vznášení těchto požadavků tak mělo nepochybně i vnitropolitický rozměr. Cíl posílit manévrovací schopnosti sovětských vojsk ve východním Středomoří byl dostatečně průkazným argumentem proti možným interním výtkám za nerespektování ideologické čistoty při spolupráci s revizionistickým bělehradským režimem.

Začátek opětovného zlepšování vztahů mezi Sovětským svazem a Jugoslávií, oslabených po srpnové intervenci, časově téměř korespondoval s nástupem Husákovy vedení. Byť šlo o shodu nahodilých okolností, symbolicky to odráželo, jak málo bělehradskému vedení ležel na srdci osud obrodného procesu. Tito si 11. dubna 1969, tedy necelý týden před dubnovým plénem ÚV KSČ, pozval sovětského velvyslance a vyjádřil mu ochotu znovu rozvíjet spolupráci s Moskvou. Zdůraznil, že na jugoslávském hodnocení srpnových událostí se nic nezměnilo. Současně však dal jednoznačně najevo, že rozdílné názory na tuto již uzavřenou epizodu nemohou být překážkou všestranného zintenzivnění vzájemných vztahů. Tato stanoviska následně několikrát zopakoval i veřejně. Kremelští vůdci reagovali velmi vstřícně. Kontakty mezi oběma státy se poté rychle harmonizovaly. První fázi jejich stabilizace pak již začátkem září 1969 završila návštěva ministra zahraničních věcí Andreje Gromyka v Jugoslávii.

Tehdy nastavené základní kontury sovětsko-jugoslávských vztahů pak v málo pozměněné podobě existovaly takřka dalších dvacet let. Pragmatický přístup obou stran stále více zastíňoval jejich ideologické pretenze. Prosazování ekonomických zájmů dostalo jednoznačnou přednost před tehdy již zcela utopickými představami o větším připoutání SFRJ k sovětskému velmocenskému uskupení. Na druhé straně byla ovšem v praxi definitivně opuštěna představa, že by se snad jugoslávský samosprávný systém mohl stát inspirací pro některou ze zemí východního bloku.

Paralelně s touto klíčovou tendencí docházelo i po roce 1969 nadále v relacích mezi Bělehradem a Moskvou k občasným kontroverzím. Rozmíšky, které ponejvíce vznikaly z prestižních nebo zcela malicherných důvodů, však byly malé intenzity a jejich četnost viditelně slábla. Již počátkem nového desetiletí, zejména po Brežněvově návštěvě Bělehradu v září 1971, dosáhla spolupráce obou států kvality, která neměla od vypuknutí roztržky v roce 1948 obdoby.²¹ Kremelské vedení, které nebylo schopno čelit vnitřní ekonomické stagnaci, ideové i koncepční prázdnotě a jen trpně přihlíželo reálnému zhroucení své vůdčí pozice v kolabujícím mezinárodním komunistickém hnutí i degradaci své velmocenské zóny, vycházelo Titově skupině všemožně vstříc.

21 Srov. BANAC, Ivo: "We Did Not Quarrel, We Did Not Curse": *The Price of Yugoslav Independence After the Soviet Intervention in Czechoslovakia*, s. 184–187.

V předtuše odkvétání

Jak výstižně ve svých deníkových záznamech konstatoval tehdejší zástupce vedoucího mezinárodního oddělení ÚV KSSS Anatolij Čerňajev, *Jugoslávům říkáme – dělejte si, co chcete, ideologie, vnitřní i zahraniční politika je čistě Vaše věc. Pro nás je důležité pouze to, abychom se s Vámi neháдали a abyste zůstávali socialistickou zemí.*²²

Hledání postoje Husákovy garnitury k Jugoslávii

Pro dotvářející se normalizační mocenskou elitu byly charakter vztahů mezi Moskvou a Bělehradem a zejména zájem sovětského vedení na jejich nekonfliktním prohlubování²³ nezpochybnitelnými axiomy, které nutně předurčovaly základní linii československého přístupu k Jugoslávii. Nicméně na přelomu 60. a 70. let se po událostech spojených s likvidací Pražského jara tento model kontaktů teprve dotvářel a přístup Brežněvovy skupiny k Jugoslávii nebyl ještě jasně čitelný. V politicky fluidním, málo přehledném období první fáze normalizace, kdy Husáková garnitura složitě, často chaoticky hledala novou podobu vnitřní politiky i zahraničních vazeb a často si přitom počínala váhavě, nepředvídatelně, krajně sektářky, radikalisticky, pomstychtivě, navíc postoj normalizačního vedení k Jugoslávii ovlivňovaly ještě další, mnohdy protikladné momenty.

Zjevná rozporuplnost byla obzvláště patrná v ideologické a propagandistické rovině. Z této perspektivy nové vedení KSČ v mnoha ohledech Titův režim vnímalo jako ztělesnění všeho zlého. Považovalo ho za větší nebezpečí pro svou moc a vnitřní stabilitu země než západní sociálně demokratické strany, zárodky eurokomunistických proudů a než většinu dalších politických formací, které řadilo mezi revizionistické. Mnoho z charakteristických rysů historické zkušenosti a aktuální reality Jugoslávie připomínalo směřování obrodného procesu: úspěšný odpor vůči sovětskému nátlaku, ekonomické a společenské reformy, liberalizace vnitřních poměrů, volné cestování do zahraničí či vysoký stupeň mediálních svobod. Ne zcela v souladu se skutečností byla Titova návštěva Prahy 9. až 11. srpna 1968, která se uskutečnila těsně po sovětsko-československých rozhovorech v Čierné nad Tisou, zakotvena v paměti reformistů, ale také jejich odpůrců jako demonstrační podpora jugoslávského vůdce obrodnému procesu a československému odporu proti sovětské dominanci. Pro normalizační režim navíc možnost kritiky aktérů obrodného procesu za jejich inspirace titoismem skýtala mimořádně velký propagandistický potenciál. Ještě více by bylo možné využít politického, ale případně i trestně právního šetření nepřijatelných kontaktů protagonistů Pražského jara s jugoslávskými revizionisty. Přes sovětský zájem na nekonfliktním charakteru vztahů s Titovým režimem Kreml striktně nevyžadoval, aby se této linie vždy a bez oscilací držely jeho satelity. Moskva navíc jejich případných rozporů či ideologických půtek ráda využívala k nátlaku na Bělehrad.

22 ČERNĀJEV, Anatolij S.: *Sovmestnyj ischod. Dněvník dvou epoch. 1972–1991 roky*, s. 191.

23 Vedení KSČ explicitně tento kurz vůči Jugoslávii tlumočil Ivan Udalcov, vlivný diplomat působící na sovětském velvyslanectví v Praze. NA, f. 02/1, ÚV KSČ – Předsednictvo 1966–1971, sv. 101, a. j. 167, k inf. 5, záznam o návštěvě Ivana Udalcova u [zástupce vedoucího mezinárodního oddělení ÚV KSČ] Miroslava Müllera 8. 8. 1969.

Jan Pelikán – Ondřej Vojtěchovský

Na druhé straně Husákovo vedení až dychtivě stálo nejen o harmonické, ale i o přátelské až srdečné vztahy s Jugoslávií. Normalizační elita postrádala mezinárodní i vnitřní legitimitu. Odvolávky na podporu Moskvy či třeba Živkovova režimu v Bulharsku, popřípadě na ocenění, které se normalizaci dostávalo od některých miniaturních stalinistických komunistických stran na Západě, Husákovu režimu na věrohodnosti ani v zahraničí a tím méně před vlastní veřejností mnoho nepřidávaly. V tomto kontextu mohl mít paradoxně největší efekt pro posílení jeho legitimacy rozvoj spolupráce s Jugoslávií a její uznání vedení KSČ jako rovnocenného partnera a v optimálním případě její explicitní, ale třeba i jen nepřímé veřejné ocenění zásluh nově pražské mocenské garnitury. Jakýkoliv náznak satisfakce od pomlouvaných, podceňovaných a nemilovaných bělehradských revizionistů, o který funkcionáři KSČ občas nepřímo žádali,²⁴ mohl být velmi účinným argumentem pro sejmutí ódia dogmatiků a zrádců z Husáka a jeho spolupracovníků. Takový krok mohl značně přispět k jejich rehabilitaci před velkými západními komunistickými stranami mířícími k eurokomunistické orientaci a ještě více posloužit jako přesvědčivý argument v jejich prospěch před československou veřejností. Jistě ne náhodou začalo mnoho zdejších funkcionářů a diplomatů takřka okamžitě po dubnovém plénu v rozhovorech s jugoslávskými partnery zřejmě koordinovaně prohlašovat, jak si váží Titových slov, kterými při loňské srpnové návštěvě Prahy ostře káral Dubček za smířlivý postoj k ofenzivě reakčních sil.²⁵ Normalizační režim tak Jugoslávii vnímal jako nositelku podvrtných hrozeb, ale zároveň k ní musel přistupovat – ne vždy ochotně, někdy i se skřípěním zubů – jako k autentickému marxistickému režimu, jehož slovo má nebývale velkou váhu. Husákovo vedení velmi dobře vědělo, o kolik je jugoslávský válečný a odbojový příběh atraktivnější než podobné tradice bulharské, maďarské a koneckonců i polské, nakolik zastihuje levicový odboj v českých zemích a na Slovensku. Stejně tak si uvědomovalo, jaký propagandistický, ale i mravní kredit dodnes má – v sovětském bloku unikátní – Titův úspěšný odpor Stalinovu nátlaku. Nemohlo ani pominout atraktivitu jugoslávské každodennosti vyplývající z limitované, ale ve srovnání se situací ve státech východního bloku takřka převratné liberalizace.

Dvojediná, vnitřně protikladná ideologická východiska k Titovu režimu představovala pro rozvoj československo-jugoslávské spolupráce důležitý motivační impuls, ale současně také hlavní brzdicí mechanismus. V počátečních zjitřených letech normalizace, v nichž Československo neváhalo ve vypjatějších momentech vstupovat do vztahů s Jugoslávií z netolerantních, sektářských pozic, převládalo druhé. Posléze, nejpozději od přelomu první a druhé třetiny 70. let, v souvislosti se stagnací Husákova režimu a zejména kvůli prohlubujícímu se odcizení většiny československé populace od mocenské elity, se zájem pražského vedení o satisfakci, kterou by mu po-

24 AMSP, f. PA-1969, ČSSR, f. 28, telegram Radinoviče (křestní jméno a zařazení neznámé – pozn. autorů) z 18. 8. 1969.

25 AJ, f. 507, CK SKJ, IX, KZMO, ČSSR, záznam o rozhovoru zástupce vedoucího mezinárodního oddělení ÚV SKJ Bory Miloševiče s II. tajemníkem velvyslanectví ČSSR v SFRJ Bohumilem Šimáčkem z 6. 10. 1969; AMSP, f. PA-1970, ČSSR, f. 27, telegram velvyslance Ljuby Babiče z 26. 5. 1970 o rozhovoru s tajemníkem ÚV KSČ Vasilem Biřakem.

V předtuše odkvétání

skytl Bělehrad v podobě přátelství a tvůrčí spolupráce, postupně zvyšoval. Tato přání měla institucionální, ale současně i personální rozměr. Gustáv Husák, který oficiálně navštívil Jugoslávii pouze v roce 1973,²⁶ ještě koncem 70. let kvůli posílení vlastní prestiže před domácí veřejností velmi stál o Titovu, nakonec nikdy nerealizovanou reciproční návštěvu.²⁷

Kromě negativních ideologických stereotypů neexistovaly ve vztazích Jugoslávie a Československa žádné zásadnější reálné problémy, které by mohly vážněji komplikovat jejich rozvoj. Naopak ve většině oblastí bilaterálních vztahů existoval značný potenciál jejich růstu. Platilo to především o ekonomické spolupráci. Jugoslávie se během 60. let rychle stala významným obchodním partnerem Československa. Podobně jako v meziválečné době a v prvních letech po druhé světové válce se hospodářská struktura obou zemí v mnoha ohledech doplňovala. Přes prohlubující se technologické zaostávání československého zboží pro něj jugoslávský trh zůstával – zejména pro strojírenské výrobky a technologické celky – důležitým odbytištěm. Jugoslávii přinášely nezanedbatelný profit tranzitní poplatky a ještě více příjmy získávané díky turistickým pobytům československých občanů na jaderském pobřeží. Velký potenciál rozvoje skýtala možnost účasti jugoslávských firem na bytové i průmyslové výstavbě v Československu. Angažmá těchto podniků, které zde začaly stavět již před rokem 1968, mohlo v ČSSR kompenzovat zásadní nedostatek volných pracovních sil v dělnických profesích.²⁸ Naopak jugoslávské firmy velmi vítaly možnost uplatnit volné stavební kapacity. Příslušné kontrakty navíc přispívaly k oslabení nezaměstnanosti v méně rozvinutých částech Jugoslávie, odkud stavební dělníci na práci v ČSSR obvykle přicházeli. Již během roku 1968 se začalo jednat také o možnosti přímého zaměstnávání jugoslávských dělníků v Československu.²⁹

Svobodnější atmosféra v Československu v poslední třetině 60. let vedla nejen k růstu turistických zájezdů na Jadran, ale i k vyššímu počtu osobních styků mezi obyvateli obou států. V souvislosti se společenským uvolněním v ČSSR výrazně vzrostla – již dříve rozvinutá – kulturní a vědecká spolupráce.³⁰ Síť kontaktů se během krátké doby neobyčejně rozšířila. V mnoha případech je bez zprostředkování státních orgánů přímo navazovaly jednotlivé umělecké soubory či vědecké instituce, do Prahy a naopak do

26 Gustáv Husák podruhé zavítal do Jugoslávie až těsně před svým mocenským pádem na podzim 1987.

27 AMSP, f. PA-1984, f. 24, podkladový materiál velvyslanectví SFRJ v Praze pro návštěvu [předsedy předsednictva SFRJ] Míky Špiljaka v ČSSR z 9. 2. 1984.

28 V roce 1969 byly největšími zakázkami, na kterých se jugoslávské podniky se svými zaměstnanci v ČSSR angažovaly, výstavba hotelu v Karlových Varech a zejména vybudování nového závodu pro podnik Sklo Union v Teplicích. AMSP, f. PA-1969, ČSSR, f. 31, telegram rady velvyslanectví SFRJ v Praze Franka Wintera z 23. 1. 1969.

29 K tomu viz VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej: Jugoslávští dělníci v normalizačním Československu. Východiska bádání. In: *Studia Balkanica Bohemo-Slovaca VII*. Moravské zemské muzeum – Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2017, s. 473–487.

30 Takřka paralelně s dubnovým plénem ÚV KSČ byl v Bělehradě na jaře 1969 podepsán protokol o realizaci kulturní dohody, který v následujících třech letech počítal s kvantitativním i kvalitativním rozvojem spolupráce v této sféře vzájemných vztahů. Přes veškerou animozitu vůči SFRJ a neshody v ideologické i politické sféře Husákov režim akce dohodnuté na jaře 1969 neanuloval. AMSP, f. PA-1971, ČSSR, f. 26, zpráva tiskového ataše SFRJ v ČSSR Sretena Babiće z 23. 11. 1971.

Jan Pelikán – Ondřej Vojtěchovský

jugoslávských center zamířil větší počet studentů a vědeckých stipendistů. V té době také velmi narostl počet partnerských smluv týkajících se přímé spolupráce československých a jugoslávských měst. Početné závodní odborové organizace, ale i sportovní kluby a další sdružení uzavřely s lokálními jugoslávskými úřady dlouhodobé dohody o užívání rekreačních zařízení na Jadranu (především chatových osad a kempů). Bez patřičné smluvní opory a obvykle v rozporu s jugoslávskými celními předpisy i s československými vnitřními normami byla tato zařízení svépomocí rekreantů za použití odborových či podnikových prostředků pozoruhodně rychle zvelebona.

Strmý, v mnoha ohledech spontánní rozvoj tohoto typu kontaktů, které se vyvíjely přímému dohledu úředních míst, normalizační vedení považovalo za jedno ze slabých míst ve vztazích s Jugoslávií. Od jara 1969 se snažilo dostat všechny sféry těchto styků znovu pod státní kontrolu. Veřejně deklarovaným cílem bylo snížit objem pašovaného zboží, ztížit valutové spekulace a další operace na černém trhu. Husákov režim však chtěl především zabránit emigraci československých občanů přes jugoslávské území na Západ³¹ a v neposlední řadě minimalizovat vliv podvrtného působení titoistické propagandy, ale i přirozeného porovnávání situace v obou státech českými a slovenskými návštěvníky Jugoslávie.

Jugoslávské postoje vůči nastupující normalizaci v ČSSR

Přístup jugoslávské elity ke vztahům k normalizačnímu Československu se formoval jednodušeji než poměr Husákova vedení k SFRJ. Chyběla jak větší očekávání, tak ovšem závažnější obavy. V první řadě ho určovala snaha o nastolení harmonického modu vivendi ve vztazích se Sovětským svazem. Tomu měl být podřízen i korektní poměr s Československem. Příslušné jugoslávské mocenské struktury bez otálení akceptovaly situaci v Československu po dubnovém plénu. Přijaly ji jako začátek nové etapy spolupráce, v rámci které by bylo nejlepší pokračovat v trendech započatých v předcházejících letech.³² Vedení ministerstva zahraničních věcí jugoslávské diplomaty explicitně nabádalo, aby v kontaktech s novým vedením nedávali nikterak na jevo své rozčarování z toho, že předcházející mocenská garnitura, pro niž mohli mít oprávněné sympatie, neuspěla.³³

Připravenost spolupracovat s novou pražskou nomenklaturou na stejných základech jako s tou předchozí ovšem v žádném případě neznamenal, že by Bělehrad byl ochoten poskytnout Husákově garnituře neomezené, ale ani větší koncese, nebo že by se jí dokonce podbízel. Korektní vztahy s normalizačním vedením podmiňoval –

31 Náměstek ministra zahraničí Karel Kurka následně velvyslanci Ljubovi Babićovi tvrdil, že se přes Jugoslávii dostávají na Západ dvě třetiny emigrantů z Československa. AMSP, f. PA-1970, ČSSR, f. 27, telegram Ljuby Babiće z 25. 8. 1970. Ministerstvo vnitra ČSSR uvádělo, že v roce 1968 emigrovalo přes Jugoslávii 218 Čechů a Slováků; v roce 1971 se podle tvrzení čs. vyslance Nálepky tento počet zvýšil na čtyři sta osob. VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej: *Jugoslávie a první fáze tzv. normalizace v Československu*, s. 35–36.

32 *Nové vedení je realitou, k moci se dostalo legálně, musíme to ve všech ohledech respektovat. Jsme povinni se vůči nim korektně chovat a brát na vědomí jak jejich vnitřní, tak zahraniční politiku.* AMSP, f. PA-1969, ČSSR, f. 31, závěry ze schůze kolegia státního tajemníka z 14. 5. 1969.

33 Tamtéž.

V předtuše odkvétání

stejně, jak to žádal od Moskvy – plným respektováním specifického mezinárodního postavení Jugoslávie, uznáním zvláště jejího společenského a ekonomického systému a také jejích základních zájmů.

Ani přístup Jugoslávie k Československu nebyl ovšem zcela prost ideologicky podmíněných rozporů. Byť v praxi se Jugoslávie definitivně již dávno vzdala ambice ovlivňovat podle svého modelu vnitřní vývoj socialistických států a jejich mezinárodní orientaci a vazby, snažila se alespoň v propagandistické rovině svůj obraz výjimečně, ideově a programově tvůrčí, ale nadále autenticky marxistické, sociálně spravedlivé země stále vyzdvihovat. Ve vztahu k Pražskému jaru tak neodmítala, že nejen mohla být, ale také byla pro československé reformisty inspirací a vzorem. Před domácí i zahraniční veřejností dávala najevo, že nebyť sovětského zásahu, Československo by v mnoha klíčových rysech sledovalo cestu vyšlapanou Titovým režimem. Ideologický aspekt především bránil bez výhrad normalizační režim akceptovat, zcela se vůči němu zdržet náznaků kritiky, úplně opustit propagandisticky výhodnou, čas od času vůči němu zdůrazňovanou existující distanci. Bělehrad navíc využíval drobných, většinou ideologicky podmíněných konfrontací s Československem jako jisté formy nátlaku na sovětské vedení, k němuž SFRJ obvykle bývala velkorysejší, tolerantnější a smířlivější než k Husákově garnituře.

Titův režim stál o stabilizaci i o případný rozvoj bilaterální hospodářské spolupráce, a to v zásadě ve stejných oblastech, na nichž byli zainteresováni jeho českoslovenští partneři. Měl zájem na udržení kulturní a školské spolupráce, ale zachování její aktuální úrovně nepovažoval za nezbytnou prioritu. Nevylučoval přitom, že by jejím prostřednictvím mohl určitým způsobem do defenzivy zatlačeným „progresivním sílám“ pomáhat.³⁴

V málo přehledné situaci po dubnovém plénu jugoslávská mocenská špička, která neměla o konkrétní názorové profilaci klíčových představitelů normalizační garnitury zcela detailní informace, zatím úplně nevylučovala, že by se nový první tajemník ÚV KSČ mohl pokusit zpomalovat Sověty vynucované odbourávání reformem. Poukazovalo se přitom na Husákovu politickou obratnost, jeho organizační schopnosti a s respektem se připomínalo také jeho statečné chování v době dlouhé vazby.³⁵ Podobné naděje Titovo vedení přechodně vkládalo dokonce do několika dalších funkcionářů, kteří se pak stali nejdogmatictějšími nositeli normalizace.³⁶ Záhy však, nejpozději na přelomu jara a léta 1969, při hodnocení perspektiv dalšího vývoje Československa v Bělehradu převládala skepse. Očekávalo se, že dojde k jeho plnému podřízení sovětskému vlivu a k návratu poměrů minimálně na úroveň Novotného éry.

34 AMSP, f. PA-1969, ČSSR, f. 31, interní materiál oddělení mezinárodních vztahů předsednictva SKJ Nejnovější krize v Československu. Její příčiny a důsledky z 25. 4. 1969; AJ, f. 507, CK SKJ, IX, KZMOV, ČSSR, analytický materiál Svazového sekretariátu zahraničních věcí z 18. 10. 1969.

35 AMSP, f. PA-1969, ČSSR, f. 31, interní materiál oddělení mezinárodních vztahů předsednictva SKJ Nejnovější krize v Československu. Její příčiny a důsledky z 25. 4. 1969.

36 Tamtéž, f. 28, dopis I. sekce Státního sekretariátu zahraničních věcí SFRJ jugoslávskému velvyslanectví v Praze z 19. 6. 1969. Bělehradské ústředí například ještě v červnu 1969 přiřazovalo Vasila Biľaka a Drahomíra Koldera k centristicky orientovaným funkcionářům. Prvnímu přičítalo k dobru postoje při sesazení Antonína Novotného, druhému zase zásluhu na prosazení hospodářských reformem.

Jan Pelikán – Ondřej Vojtěchovský

Klíčoví bělehradští funkcionáři zvažovali, jak má na Husákovo zvolení prvním tajemníkem ÚV KSČ svaz komunistů formálně reagovat. O věci nakonec rozhodl sám Tito. Dospěl k názoru, že vedení SKJ sice Husákovi formální gratulaci zašle, ale namísto jugoslávského vůdce ji podepíše Vladimír Bakarić, který aktuálně výkonnému byru předsednictva SKJ předsedal.³⁷ Normalizační garnitura pochopitelně tento krok vyhodnotila nejen jako výraz jugoslávské nespokojenosti se samotnou personální změnou v čele KSČ, ale i jako vyjádření nevole s konkrétním výběrem Dubčekova nástupce. Tato interpretace byla správná pouze částečně. Absence Titova jména měla skutečně do jisté míry vyjadřovat distanc reformní Jugoslávie vůči obnovovanému neostalinskému režimu. Zvolená forma blahopřání však především souvisela s tím, že vedení KSČ (zřejmě v obavě před sovětskou reakcí) nedávno vůbec, tedy ani formálně, nereagovalo na Titovo opětovné zvolení předsedou strany na IX. sjezdu SKJ.³⁸

Jugoslávské vedení navíc brzy dalo najevo, že celou záležitost, kterou využilo v rámci výše nastíněné taktiky uplatňované vůči SSSR a jeho spojencům jako záminky pro drobné, dočasné a nepodstatné zostření vztahů s nimi, považuje za překonanou. Ke květnovému výročí osvobození zaslal Tito jako předseda SKJ Gustávu Husákovi standardní blahopřání. Československá strana využila formální odpovědi k deklarování zájmu o další rozvoj všestranné spolupráce s Jugoslávií. Husák explicitně zmínil přání pokračovat ve vztazích mezi oběma vládnoucími stranami v duchu příslušného protokolu podepsaného ještě v únoru 1969. Jugoslávské vedení tento zájem koncem června 1969 i formálně opětovalo. Nabídlo, že vyšle do ČSSR, až to bude KSČ vyhovovat, studijní stranickou delegaci.³⁹

Výměna studijních delegací, které obvykle vedl některý z méně významných, ale formálně výše postavených stranických funkcionářů, byla v bilaterálních vztazích mezi Jugoslávií a státy východního bloku opakovaně využívána jako mezikrok v okamžicích, kdy vyvstala potřeba uhladit nedorozumění a znovu oživit spolupráci. Na přelomu jara a léta 1969 několik československých funkcionářů také signalizovalo zájem o překonání již skoro roční stagnace ve vzájemných vztazích na vyšší politické úrovni a připravenost v souladu s tím vyslat do Jugoslávie dostatečně reprezentativní delegaci. Zmiňovala se možnost rozhovorů mezi představiteli parlamentů obou států. Tuto eventualitu však československé vedení po Dubčekově nástupu na post předsedy federálního shromáždění stáhlo. Dále se nezávazně nadhazovala možnost vyslání armádní delegace vedené ministrem národní obrany Martinem Dzürem či návštěva ministra zahraničních věcí Jána Marka. Přes opakované zmínky o přípravě těchto kontaktů, které by potenciálně otevíraly prostor i pro Husákovu návštěvu, nebyl žádný z nich realizován.⁴⁰

37 Výkonné byro předsednictva SKJ zřízené na nedávném IX. sjezdu SKJ mělo podobné postavení jako předsednictva ústředních výborů komunistických stran v zemích východního bloku. Jeho členové se střídali na postu výkonného předsedy tohoto grémia.

38 *AJ*, f. 507, CK SKJ, IX, KZMOV, ČSSR, interní dokumentace z 18. 4. 1969; *AMSP*, PA-1969, ČSSR, f. 29, telegram [velvyslance SFRJ v Praze] Trpe Jakovlevského z 25. 4. 1969.

39 Tamtéž, záznam o rozhovoru [čs. velvyslance v Bělehradu] Otto Kličky s [vedoucím mezinárodního oddělení ÚV SKJ] Drago Kuncem z 23. 5. 1969; usnesení výkonného byra předsednictva SKJ z 24. 6. 1969.

40 *AMSP*, f. PA-ČSSR 1969, f. 29, telegramy Trpe Jakovlevského z 29. 4. 1969, 3. 6. 1969, 8. 6. 1969; tamtéž,

Normalizace na československé ambasádě v Bělehradě a výměna velvyslance SFRJ

Důvody opuštění těchto záměrů souvisely především s výše zmíněnou oboustrannou ideologicky podmíněnou nedůvěrou, podezíráním a potřebou vzájemně se vymezovat. Zdá se však také, že Husákův režim chtěl nejdříve bilaterální vztahy s Bělehradem na běžné úrovni stabilizovat, udělat si v nich přehled, dosadit na příslušné posty v zahraniční službě loajální osoby. S postupným zlepšováním spolupráce se SFRJ přitom neprestal počítat.

Zmíněné personální změny se v prvním plánu týkaly bělehradského velvyslanectví, které teprve od poloviny loňského prosince řídil zkušený diplomat Otto Klička. Ten byl přesvědčeným zastáncem idejí Pražského jara, člověkem, který již dříve ukázal, že neváhá za svými názory rozhodně stát a s nemalou dávkou osobní statečnosti je prezentovat.⁴¹ Po odmítnutí vedení KSČ vyslat delegaci na IX. sjezd SKJ na svůj post demonstrativně rezignoval. Nechal se pak tajemníkem ÚV KSČ Vasilem Biřákem ještě přesvědčit, aby velvyslancké místo neopouštěl, ale po dubnovém plénu vyjadřoval svá stanoviska nadále nekompromisně a snad ještě radikálněji. Normalizační vedení brzy pobouřila zpráva, že po slavnostní recepci, která se na ambasádě uskutečnila k výročí osvobození Československa, nechal Klička promítat film Jaromila Jireše *Žert* natočený podle stejnojmenného románu Milana Kundery.⁴² Po skandálu, kdy recepce ostentativně opustili diplomaté sovětského bloku, byl Klička po půlročním působení z Bělehradu odvolán. Velvyslanectví pak přechodně formálně řídil jako chargé d'affaires dřívější pracovník ideologického oddělení ÚV KSČ Jaroslav Hes, který se plně přihlásil k normalizaci, ale v rozhovorech s jugoslávskými partnery se zdržoval krajně sektářských názorů. Významné slovo na bělehradské ambasádě příznačně získával Bohumil Šimáček, formálně jeden z nejnižší postavených diplomatů. Ač byl jen v postavení druhého tajemníka, již před dubnem 1969 tlumočil jugoslávským partnerům dosti přímočarým způsobem, nemálo podobným manýřem, s nímž jednal se zahraničními hosty Vasil Biřák, zásadní stanoviska exponentů normalizace.⁴³ Vnit-

f. 31, telegram Trpe Jakovlevského z 5. 6. 1969; AJ, f. 507, CK SKJ, IX, KZMOV, ČSSR, záznam o přijetí Otto Kličky [předsedou svazové skupštiny] Milentijem Popovićem 15. 7. 1969.

41 KOVÁLYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*. Československý spisovatel, Praha 1992, s. 137.

42 *Archiv ministerstva zahraničních věcí ČR (AMZV)*, f. Dokumentace, rozhovory, návštěvy (DRN), sl. 53, zpráva Otto Kličky z 20. 5. 1969; tamtéž, f. Osobní spisy, k. 398, hodnocení činnosti s. Otto Kličky po dobu jeho působení na ZÚ Bělehrad ze 17. 9. 1969.

43 *AMSP*, f. PA-1969, ČSSR, f. 28, záznam R. Bajiče o rozhovoru s Bohumilem Šimáčkem z 22. 4. 1969; záznam D. Nikoliče o rozhovoru s Bohumilem Šimáčkem z 26. 5. 1969 (křestní jména uvedených a jejich zařazení jsou neznámá – pozn. autorů). B. Šimáček působil v letech 1949–1954 před příchodem na ministerstvo zahraničí ve složkách ministerstva vnitra. Ve druhé polovině 50. let pracoval ve formálně subalterní pozici na velvyslanectví v Moskvě. V roce 1959 znovu přešel na ministerstvo vnitra, kde několik let zastával vysoký post náčelníka II. správy. V roce 1965 se definitivně do diplomatických služeb vrátil. V Bělehradě začal působit od září 1968. V průběhu normalizace, na níž se velmi aktivně podílel, na ministerstvu zahraničí strmě avansoval. V roce 1977 byl jmenován vedoucím I. sovětského odboru, o rok později se na čtyři roky stal šéfem kádrového odboru FMZV. V říjnu 1982 se na bělehradskou ambasádu – již jako velvyslanec – na čtyři roky vrátil. Šimáček velmi rychle do dění v Jugoslávii pronikl. Jeho zprávy, byt' psané z dogmatických pozic, byly znalé a analyticky fundované.

ropolitické změny v ČSSR i avizované Kličkovy odvolání se již na přelomu jara a léta 1969 promítly do charakteru analytického zpravodajství, které československá diplomatická mise zasílala ústředí. Jednoznačně v ní začala převládat kritická stanoviska k jugoslávské realitě, jednostranné poukazy na narůstající ekonomické, národnostní i sociální problémy, výhrady k zahraniční politice, zejména k úloze Bělehradu v hnutí nezúčastněných. Jejich autoři zdůrazňovali, že bělehradské vedení Pražské jaro podporovalo i proto, aby odvedlo pozornost jugoslávské veřejnosti od narůstajících problémů doma. Českoslovenští diplomaté byli k dalšímu vývoji v SFRJ skeptičtí. Zřejmě podle modelu sovětských analýz viděli jedinou naději v zachování moci Josipa Broze Tita a některých jemu údajně názorově blízkých spolupracovníků.⁴⁴

Již v červnu 1969 oznámil Šimáček jugoslávským partnerům jméno Kličkova nástupce.⁴⁵ Úřad měl převzít Jozef Nálepka, člověk průměrných až podprůměrných kvalit, který doposud působil v diplomacii v subalterních funkcích. Jeho hlavní kvalifikací, kromě sourozenectví s válečným hrdinou Jánem Nálepku, byla ideologická čistota a s ní plně spojená identifikace s normalizační koncepcí. Jugoslávské vedení reagovalo na personální změny zdrženlivě, ale nikoliv otevřeně negativně. Nálepkovu designaci ovšem považovalo za symbolický krok, kterým normalizační garnitura dává najevo, že nyní ve vztazích se SFRJ zahajuje novou etapu.⁴⁶ Při sérii audiencí na rozloučenou se většina bělehradských funkcionářů v rozhovorech s Kličkou zdržovala důvěrnějších komentářů. Představitelé jugoslávské zahraniční služby a straničtí funkcionáři dávali najevo, většinou jen nepřímou, sympatie k jeho názorům. Především však i před ním zmiňovali zájem na opětovném, co největším rozvoji bilaterální spolupráce s ČSSR. Zdůrazňovali, že by ji nedávné události a drobné rozdíly v názorech neměly blokovat.

Paralelně s Otto Kličkou končil své diplomatické působení i jugoslávský velvyslanec v Praze Trpe Jakovlevski, jenž působil v Praze již delší dobu, termín jeho návratu do ústředí časově korespondoval s dobou, kdy byla v jugoslávské zahraniční službě obvykle prováděna personální rotace. Zkušený a obratný diplomat, který následně zastával významné vládní i stranické posty, již v poslední etapě Novotného éry navázal četné přátelské kontakty se zastánci reformy. Někteří představitelé obrodného procesu s ním komunikovali nikoliv jako s diplomatickým zástupcem jiného suverénního – byť spřáteleného – státu, ale spíše jako se svým sympatizantem či důvěrníkem. Odchod diplomata, jehož aktivity hodnotili českoslovenští konzervativní funkcionáři negativně, mohl být vykládán jako vstřícné gesto Jugoslávie, symbolizující její vůli po novém začátku vzájemné spolupráce. Vedení jugoslávské diplomatické služby o této interpretaci personální změny na ambasádě v Praze vědělo, střídání velvyslanců však neodložilo. Bylo příznačné, že se formálnímu závěrečnému setkání s Jakovlevským vyhnuli takřka všichni členové předsednictva ÚV KSČ, kteří neměli funkce ve státní exekutivě. I tuto neobvyklou, až ostentativně nezdvořilou zdrženlivost jugoslávská zahraniční služba registrovala, ale nijak na ni nereagovala.⁴⁷

44 AMZV, f. Zprávy ZÚ Bělehrad 1969–1972, zpráva Jaroslava Hese z 28. 7. 1969; tamtéž, f. DRN, sl. 53, zpráva Jaroslava Hese z 8. 8. 1969.

45 Jugoslávským diplomatům již předtím tuto zprávu sdělil, v té době již politicky odepsaný náměstek ministra zahraničních věcí Ladislav Šimovič.

46 AMSP, f. PA-1969, ČSSR, f. 31, telegram Trpe Jakovlevského z 5. 6. 1969.

V předtuše odkvétání

Podobný postoj jugoslávská diplomacie zaujala i k informaci o delegování Klička na nástupce. Před československými partnery se zdržela komentářů, které by se týkaly Nálepky malé diplomatické zkušenosti a jeho zjevně limitovaných profesních kvalit.⁴⁸ Designace Nálepky nezměnila ani již dříve přijaté rozhodnutí obsadit pražské velvyslanectví významným a vlivným funkcionářem jugoslávské zahraniční služby. Na tuto pozici federální vláda jmenovala dosavadního náměstka ministra zahraničí Ljubu Babiće, zkušeného diplomata, který před nástupem do úřadu řídil ambasádu ve Varšavě. Výběrem tituláře Titovo vedení jasně demonstrovalo, že vztahům s Československem přikládá i po zjevném ukončení reformem velký význam a má zájem o jejich další rozvoj. Podle svědectví tehdejšího ředitele bělehradského rozhlasu a televize Zdravka Vukoviće jugoslávský vládce tento přístup interně zdůvodňoval tezí, že aktuální krajně dogmatické vládnoucí špičky budou muset brzy ustoupit funkcionářům kádárovského typu a že relativně dobrých vztahů pak SFRJ využije jako základu pro spolupráci s novým vedením KSČ.⁴⁹

Protijugoslávská kampaň, která se nakonec nekonala

Jugoslávská mocenská elita s jistými obavami očekávala, že Husákova skupina začne především kvůli propagandistickým cílům a zdůvodňování chystaných personálních čistek využívat skutečných či jen domnělých vazeb protagonistů obrodného procesu na Titův režim. Obávala se, že by se tím mohla pro ni nepříznivě rozšířit množina třetích ploch mezi SFRJ a sovětským blokem. Citlivě vnímala novinové články, v nichž se tu a tam začala v souvislosti s kritikou polednových reformů zmiňovat jejich spojitost s Jugoslávií. V kontextu takřka komplexních personálních změn na pražské ambasádě byly také postupně utlumeny ještě v počátečních týdnech normalizace četné kontakty jugoslávských diplomatů s čelnými protagonisty reformního hnutí z řad stranických funkcionářů či členů vědecké obce.⁵⁰ Výrazně větší význam v tomto ohledu SFRJ logicky přikládala stanoviskům proneseným představiteli oficiálních

47 Tamtéž.

48 O Nálepkových dovednostních a inteligenčních handicapech informovala jugoslávské partnery velmi obsáhle část Nálepkových podřízených a také tehdejší dopisovatelé *Rudého práva* a ČTK v Bělehradě. Nového velvyslance prezentovali jako Rusy vybraného, primitivního a hloupého člověka („kretén a idiot“), který všechny ženy na velvyslanectví velmi dotěrně obtěžuje. Podobně negativně se vyslovovali i o dalších protagonistech normalizace působících na velvyslanectví. U Šimáčka zdůrazňovali jeho sepětí se Státní bezpečností. AMSP, f. PA-1969, ČSSR, f. 28, záznam referenta pro socialistické země svazového sekretariátu zahraničních věcí Branka Zekoviće o rozhovoru se zpravodajem ČTK v SFRJ Doskočilem z 18. 6. 1969; záznam Bory Miloševiče o rozhovoru s dopisovatelem *Rudého práva* v Bělehradě Jiřím Jakoubkem ze 7. 11. 1969; záznam B. Zekoviće o rozhovoru s J. Jakoubkem z 18. 11. 1969; tamtéž, f. PA-1970, ČSSR, f. 26, záznam B. Zekoviće o rozhovoru s tiskovým atašé velvyslanectví ČSSR v SFRJ Antonínem Pospíšilem z 28. 1. 1970. Nálepkův stručný retrospektivní pohled na poměry, které ho čekaly na velvyslanectví, viz NÁLEPKA, Jozef: *Od Vysokých Tatier po Akropolis. Diplomatické spomienky*. Polygrafia, Spišská Nová Ves 2000, s. 71–73.

49 VUKOVIĆ, Zdravko: *Od deformacija SDB do maspoka i liberalizma. Moji stenografski zapisi 1966–1972. godine*, s. 299.

50 VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej: *Jugoslávie a první fáze tzv. normalizace v Československu*, s. 25–26; AMSP, f. PA-1970, ČSSR, f. 27, telegram Franka Wintra z 19. 6. 1970.

vládních a stranických struktur. Explicitní kritické zmínky o Jugoslávii v souvislosti s Pražským jarem však z úst československých funkcionářů zaznívaly víceméně jen sporadicky. Jako nejostřejší útok jugoslávské vedení vyhodnotilo jednu ze závěrečných pasáží vystoupení bývalého čelného funkcionáře Novotného éry, od jara 1968 velvyslance v Moskvě Vladimíra Kouckého na květnovém zasedání ÚV KSČ, jehož atmosféra již plně odrážela sveřepý nástup normalizačních struktur. Koucký ke konci dlouhého projevu, v němž především plédoval pro obnovu co nejužších vazeb na Sovětský svaz, kritizoval, že po lednu 1968 přestaly být vztahy s Jugoslávií rozvíjeny v koordinaci s Kremlem, a dokonce existovala zjevná tendence zostřovat jejich protisovětské zaměření. Při důkladnějším čtení Kouckého textu však bylo zřejmé, že bývalý ideolog Novotného režimu velmi pozorně dbal na to, aby kritice podrobil výhradně československou stranu. Explicitní zmínce o bělehradském vedení se v souvislosti s údajnými pokusy o antisovětské nastavení československo-jugoslávských vztahů vyhnul.⁵¹ Zahraniční služba SFRJ považovala zveřejnění Kouckého diskusního příspěvku za možnou předzvěst nastupující protijugoslávské kampaně. Dávala ho do spojitosti se zprávou, že Lubomír Štrougal, tehdy tajemník ÚV KSČ a předseda byra pro řízení stranické práce v českých zemích, porovnával v projevu, který krátce předtím přednesl v Ostravě na veřejnosti uzavřeném stranickém aktivu, sovětský a jugoslávský model řízení hospodářství. Ohledně úvah československých ekonomů o možnostech přebírání druhého kritizoval jeho neefektivitu.⁵² Bělehradské vedení, které zjevně nemělo zájem na dalším napínání potenciálně výbušných tenzí ve vztazích s Československem, na tyto – nutno říci – velmi uměřeně kritické zmínky o Jugoslávii reagovalo dosti zdrženlivě. V neformální části svého rozhovoru na rozloučenou s Otto Kličkou se o nich poté, co nejdříve jednoznačně akcentoval zájem Jugoslávie na rozvoji bilaterální spolupráce, s politováním zmínil Stane Dolanc, tehdy člen výkonného výboru ÚV SKJ, který se v té době postupně stával jedním z nejbližších Titových spolupracovníků. Podobu neformálního, přátelského upozornění měla i analogická poznámka, kterou v rozhovoru s Kouckým pronesl při jedné recepci v Moskvě jugoslávský velvyslanec v SSSR Dobrivoje Vidić.⁵³

Jugoslávská strana se zjevně nejvíce obávala, že se normalizační režim rozhodne veřejně ventilovat záležitost, která by mohla nejen značně poškodit vzájemnou spolupráci, ale také negativně ovlivnit vazby Jugoslávie k celému sovětskému bloku a významně zhoršit její pozici v jejích rámci.⁵⁴ Šlo o dozvuky snahy čtveřice členů Černíkovy vlády (Jiří Hájek, Ota Šik, František Vlasák a Štefan Gašparík) vytvořit

51 KOUCKÝ, Vladimír: Květnové plénium – výrazný krok k upevnování čs.-sovětského přátelství. *Rudé právo*, 10. 6. 1969, s. 6; 2. část 11. 6. 1969, s. 6.

52 AMSP, f. PA-1969, ČSSR, f. 31, telegram Trpe Jakovlevského z 5. 6. 1969; telegramy Franka Wintera z 8. 7. 1969, 11. 7. 1968.

53 AJ, f. 507, CK SKJ, IX, KZMOV, záznam o rozhovoru Stane Dolance s Otto Kličkou z 25. 7. 1969; AMSP, f. PA-1969, ČSSR, f. 28, dopis I. správy Státního sekretariátu zahraničních věcí SFRJ jugoslávskému velvyslanectví v Praze z 19. 6. 1969; AMZV, f. DNR, sl. 53, nedatovaný záznam Antonína Pospíšila.

54 AJ, f. 507, CK SKJ, IV, přepis zvukového záznamu 5. schůze výkonného byra předsednictva SKJ 22. 4. 1969, vystoupení Stane Dolance.

V předtuše odkvétání

bezprostředně po sovětské okupaci v Bělehradě jádro budoucí exilové reprezentace. Tento efemerní pokus, který zůstal v zárodečné fázi a k němuž se Titovo vedení stavělo ambivalentně, nikoliv však vždy odmítavě, mohl být normalizačním režimem využit k politické štvanci proti významným protagonistům Pražského jara, případně i k jejich kriminalizaci.⁵⁵ Medializace této kauzy by současně značně oslabilu pozici Bělehradu ve vztahu k jugoslávskému informbyrovskému exilu. Titovo vedení, které se hrozby využití emigrantů Moskvou nikdy nepřestalo až panicky obávat, se po roce 1955 postupně domohlo toho, že prostalinský exil musel v zemích východního bloku zastavit veřejné aktivity a jeho členům byl znemožněn přístup do médií. Pokud by se však dokázalo (a následně by to třeba stvrdil soud), že jugoslávská exekutiva nejen tolerovala, ale sama aktivně podporovala vytváření organizačního jádra československého exilu v Bělehradu, minimálně by to zbavilo opodstatněnosti argumentaci, kterou Jugoslávie ve vztahu k informbyrovským exulantům používala. Z dřívější známé podrážděné reakce Bělehradu na veřejné vystoupení některého z protititovských emigrantů by nově, při odkazu na podporu, které se v srpnových dnech dostalo nepřipustným aktivitám československých ministrů v hlavním městě SFRJ, ztrácely na efektu a průkaznosti. Československo a další státy východního bloku by snadno mohly Jugoslávii vinit z podpory nelegální opozice. Nervozitu jugoslávského vedení od května 1969 zvýrazňovaly zprávy o dalším vnitřním šetření této záležitosti komisí ÚV KSČ i o agresivních výlevech sympatizantů dogmatického proudu v KSČ, které směřovaly k členům této tzv. Šikovy skupiny.⁵⁶ Opodstatněnost těchto obav zvyšovaly i zprávy, že na činnost čtveřice československých ministrů nezapomnělo ani sovětské vedení.⁵⁷

Potenciální hrozbu naznačovaly informace přinášené na jugoslávskou ambasádu protagonisty Pražského jara, podle kterých se měla chystat kriminalizace členů této skupiny. Jeden z nich, Štefan Gašparík, v té době ještě stále člen ÚV KSČ, v rozhovoru s T. Jakovlevským zdůrazňoval, že zatím nikdo ze zúčastněných, kteří se ocitli až pod vyděračským tlakem přívrženců dogmatického křídla strany,⁵⁸ zejména O. Šik sám, nezmínil skutečnost, že Ota Šik, Jiří Hájek a František Vlasák odjeli do Jugoslávie před 21. srpnem po dohodě s předsedou vlády Oldřichem Černíkem, či dokonce s jeho přímým pověřením organizovat v SFRJ v případě sovětského ozbrojeného zásahu proti Pražskému jaru exilovou reprezentaci.⁵⁹ Jugoslávská diplomacie zjevně dostala za úkol všechny informace o této kauze pečlivě zaznamenávat. Kromě obav vyjádřených na podzim 1969 Jiřím Hájkem však mohla, a to již o pár týdnů dříve,

55 K tomu podrobně PELÍKÁN, Jan: Působení skupiny československých ministrů v Bělehradě v závěru srpna 1968. In: MIKULEC, Jiří - POLÍVKA, Miloslav (eds.): *Per saecula ad tempora nostra. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka*. Historický ústav AV ČR, Praha 2007, s. 838–846.

56 AJ, f. 507, f. CK SKJ, IX, KZMOV, ČSSR, analytický materiál Svazového sekretariátu zahraničních věcí ze 7. 10. 1968.

57 K Titovu vedení dorazila nepotvrzená informace, podle které Brežněv při návštěvě NDR v říjnu 1969 prohlásil, že se v Bělehradě v roce 1968 připravovala záložní československá kontrarevoluční vláda. MIČUNOVIĆ, Veljko: *Moskovské godine 1969/1971*. Jugoslovenska revija, Beograd 1984, s. 66.

58 COLOTKA, Peter: *Vo víre času*. D+ Gallery, Praha 2015, s. 148.

59 AMSP, f. PA-1969, ČSSR, f. 29, telegram Trpe Jakovlevského z 2. 6. 1969.

Jan Pelikán – Ondřej Vojtěchovský

registrovat jen krátkou pasáž v projevu tehdejšího šéfredaktora týdeníku *Květy* Jana Zelenky. Pozdější dlouholetý ředitel Československé televize v ní napadl několik novinářů, kteří se v srpnu předešlého roku údajně snažili v Bělehradě v součinnosti s dalšími funkcionáři vytvořit podmínky, aby po očekávaném zavedení cenzury v ČSSR mohla být v Jugoslávii publikována stanoviska protagonistů reformního hnutí.⁶⁰

Po Zelenkově kritice se normalizační garnitura k působení skupiny československých vládních a veřejných činitelů v Bělehradě v srpnu 1968 nevracela, byť se případem minimálně do září 1969 aktivně zabývala.⁶¹ Se vši pravděpodobností usoudila, že rozvířování celé kauzy by bylo v době, kdy se vztahy mezi Sovětským svazem a Jugoslávií jednoznačně zlepšovaly, nejen nevhodné, ale z hlediska dlouhodobějších zájmů Československa a především celého východního bloku i výrazně kontraproduktivní. Vyšetřování politické či dokonce trestní odpovědnosti členů bělehradské skupiny by pravděpodobně zásadně ohrozilo celkovou Kremlem s námahou a sebezapřením budovanou konstrukci vztahů s Bělehradem. Přes pokračující, do krajnosti vyhrocenou kampaň proti proskribovaným odvolaným funkcionářům se Husákova garnitura veřejným zmínkám souvisejícím s jejich vazbami na Jugoslávii vyhýbala. Zvláštní komise ÚV KSČ vyšetřování aktivit československých ministrů v zahraničí v září 1969 uzavřela, aniž to mělo ve veřejném prostoru jakýkoli dopad.

Normalizační vedení po čase dalo Jugoslávii najevo, že kauzu spojenou s pokusem o vznik exilové reprezentace nadále registruje a je si vědomo nepříznivých konsekvencí, které by její případné zveřejnění Jugoslávii mohlo přinést. Počátkem února 1970, v době, kdy kvalita vztahů mezi oběma zeměmi výrazně poklesla a kdy Titova skupina začala dávat pražskému vedení dosti arogantně najevo, že obnova jakýchkoli vyšších forem politické spolupráce závisí na blíže nespecifikovaných ústupcích a vstřícných krocích československé strany, se o Šikových a Hájkových aktivitách v rozhovoru s jugoslávským velvyslancem Ljubou Babičem zcela nečekaně zmínil Bohuslav Chňoupek. Chňoupek, který tehdy, před převzetím postu ministra zahraničí, epizodně působil na pozici ředitele rozhlasu, využil neformální příležitosti a vládně, ale s jednoznačně výhruzným podtextem, se jako první československý funkcionář v rozhovoru s oficiálním představitelem Jugoslávie zmínil o negativních důsledcích jugoslávské podpory Šikové skupině. V rámci navenek vstřícného, do jisté míry i sebekritického vyjádření Chňoupek uvedl, že bilaterální vztahy obou států hluboce zaostávají za úrovní, na kterou se dostaly v Novotného éře. Vinu na tom však přičítel především Jugoslávii, která se v době československé vnitřní krize, kdy se společnost výrazně polarizovala, jednoznačně postavila na jednu stranu. *To se ukázalo i v jejím* (jugoslávském – pozn. autora) *postoji k takzvané bělehradské skupině, na čele se Šikem*. Chňoupek pak ještě zmínil negativní úlohu jugoslávských médií, která československou „pravici“ otevřeně podporovala a ze všech sil propagovala její postoje. V závěru rozhovoru pak budoucí

60 Tamtéž, f. 28, záznam Lj. Acímoviče (křestní jméno a zařazení neznámé – pozn. autorů) o rozhovoru s Jirím Hájkem z 30. 9. 1969.

61 ŠIMOVIČ, Ladislav: *Žatva a úhrabky*, rkp., s. 192–194. Dosud nevydané paměti předního československého diplomata, který působil v letech 1966–1968 jako velvyslanec v Jugoslávii a v roce 1969 krátce jako náměstek ministra zahraničí, nám laskavě zapůjčil dr. Milan Sovilj.

V předtuše odkvétání

dlouholetý šéf československé diplomacie vyjádřil ochotu československé strany podílet se na překonání překážek bránících rozvoji spolupráce. Babič, který Chňoupkovu kritiku pochopitelně odmítl, z rozhovoru vyvozoval, že jeho partner tímto způsobem nemluvil náhodou. Předpokládal, že radikální stalinistické křídlo v normalizačním vedení, do kterého zřejmě ne zcela správně řadil i Chňoupkova, tím dávalo (možná po souhlasu či dokonce na základě pokynu Moskvy) jednoznačně najevo, že ještě zdaleka nepovažuje diskusi o úloze Jugoslávie v československé krizi za skončenou.⁶² Tento závěr se však neukázal jako opodstatněný. Z československé strany se již pak nikdo z veřejných činitelů před představiteli Jugoslávie o Šikově skupině až do konce normalizace nezmínil. Vedení SKJ ji však nikdy nepřestalo považovat za nepřijemnou záležitost. V roce 1977 i v tomto kontextu dosti nervózně reagovalo na zvěsti, že by po publikaci Charty 77 mohl o azyl v Jugoslávii požádat bývalý ministr zahraničních věcí Jiří Hájek, který v srpnu 1968 v Bělehradě také pobýval.⁶³

Jugoslávští dělníci a českoslovenští turisté

Ani v letních měsících roku 1969 se vztahy mezi Československem a Jugoslávií výrazněji neměnily. Dále se prohluboval jejich vnitřně heterogenní až rozporuplný charakter. Ve většině sfér bilaterální spolupráce se udržela, či se dokonce posílila její vysoká úroveň. Naopak reálně zcela zmrazeny nadále zůstávaly kontakty v rovině politické. Ty se v praxi redukovaly na rutinní činnost diplomatických misí, jejichž řízení navíc nově designovaní tituláři ještě neměli čas převzít. Nepotvrzovaly se však negativní prognózy některých, z politické scény odcházejících reformních funkcionářů, kteří předpokládali, že se Husákova skupina bude snažit z politických důvodů omezovat ekonomické kontakty s Jugoslávií, a to zejména ty, které neměly ryze obchodní charakter. Zmíněné obavy se týkaly především finalizace a realizace dlouho připravovaných kontraktů, na jejichž základě měly jugoslávské firmy dostat v ČSSR rozsáhlé stavební zakázky.⁶⁴

Příslušná pražská ministerstva dala najevo, že mají na této podobě spolupráce a na zvyšování jejího objemu nadále zájem. Potvrdila také, že chtějí pokračovat v rozhovorech o přímém zaměstnávání jugoslávských dělníků v ČSSR, o které Jugoslávie velmi stála.⁶⁵ Dovozen pracovních sil měl být kompenzován nedostatek zaměstnanců nejen ve stavebnictví, ale též v hutnictví, lesnictví a případně i v dalších odvětvích ekonomiky. Normalizační vedení podle všeho nepovažovalo dojednávaný pobyt několika tisíc jugoslávských občanů za větší riziko ani ve vztahu ke státně bezpečnostním zájmům, ani z hlediska nežádoucí ideové infiltrace.

62 AMSP, f. PA-1970, ČSSR, f. 29, záznam Ljuby Babiče o rozhovoru s Bohuslavem Chňoupkem z 25. 2. 1970.

63 Tamtéž, f. PA-1977, ČSSR, f. 28, telegram ústředí svazovému tajemníku zahraničních věcí Miloši Minicovi z 31. 1. 1977.

64 AMSP, f. PA-1969, ČSSR, f. 28, zpráva Ljuby Babiče z 29. 10. 1969.

65 Tamtéž, f. 31, telegram Ljuby Babiče z 29. 12. 1969; AMZV, f. DPR, sl. 53, zpráva Jozefa Nálepky z 12. 2. 1970.

V Československu působily v roce 1969 dvě skupiny jugoslávských stavebních firem, které zaměstnávaly v průměru asi tři tisíce dělníků. Byly mezi nimi jednak velké podniky, zabezpečující komplexní, větší zakázky, jednak menší firmy, které obvykle působily jako subdodavatelé. Zastupitelský úřad SFRJ v Praze registroval problémy především u těch druhých. Stěžoval si na to, že tyto podniky jugoslávskou ambasádu o své aktivitě většinou neinformují. Za závažnější komplikace však považoval to, že si jugoslávské firmy navzájem konkurují a objednávky se snaží získat i cenovým podbízením. Zpráva velvyslanectví také uváděla, že menší podniky v některých případech pouze s vědomím příslušných československých míst zprostředkovávaly vývoz pracovní síly (především z Makedonie).⁶⁶ O pracovním zařazení těchto dělníků na konkrétní práci pak již rozhodovaly československé subjekty. Tato praxe, při níž nebyly vždy plněny slíbené podmínky zaměstnání, vedla k častým projevům nespokojenosti jugoslávských dělníků, které v jednom případě přerostly v krátkodobou stávkou.⁶⁷

Také ve sféře kulturní spolupráce, partnerských dohod měst a především turistiky nenastaly okamžitě po definitivní změně mocenských poměrů v Praze žádné výraznější restriktce. Naopak, především během letního období roku 1969, tedy ještě týdnů i měsíců po zahájení horké fáze normalizace, zamířilo přes zpřísnění výjezdních formalit do Jugoslávie, tedy zvláště na její jaderské pobřeží, asi 300 tisíc československých občanů. Podle počtu v Jugoslávii strávených nocí byli Češi a Slováci v tomto roce jejími třetími nejpočetnějšími návštěvníky (za západním Německem a Rakouskem).⁶⁸ Turisté, kterých přijelo v tento přelomový rok nejvíce v historii, často cestovali v rámci rekreace organizované odbory či podniky. Jejich devizové prostředky byly zpravidla nepatrné, odborářská (podniková) rekreace často probíhala v krajně skrovných ubikacích a svízelných hygienických podmínkách.⁶⁹ Nicméně zájem o dovolenou v Jugoslávii byl ohromný. Normalizační struktury se dívaly na masový československý turismus v Jugoslávii skrz prsty. V jeho neprospěch argumentovaly neracionálním odlivem deviz, nedostatečným valutovým vybavením turistů, které odsuzovalo návštěvníky z ČSSR na Jadranu k živoření, a také tím, že Jugoslávie slouží mnoha československým občanům jako tranzitní země pro jejich emigraci na Západ.⁷⁰ Režim v Praze, který viditelně ignorel možnost ideové infiltrace československé populace ze strany jugoslávských dělníků, se také velmi obával negativního vlivu návštěv Jugoslávie na identifikaci československých občanů s reálným socialismem. V letních měsících prvního normalizačního roku však Husákova skupina ještě neměla dosta-

66 AMSP, f. PA-1969, ČSSR, f. 28, dopis I. správy Státního sekretariátu zahraničních věcí SFRJ jugoslávskému velvyslanectví v Praze z 19. 6. 1969.

67 Tamtéž, f. 31, telegram Ljuby Babiće z 13. 12. 1969.

68 Podle jiného údaje v tomto roce Jugoslávii navštívilo 446 tisíc československých turistů. NA, f. ÚV KSČ – Gustáv Husák, k. 1086, sl. 10510, Jugoslávie, Zprávy z Jugoslávie, 31. 1. 1970.

69 Podle odhadu jugoslávských úřadů strávila v těchto zařízeních v roce 1969 dovolenou asi pětina československých turistů, tedy cca 60 tisíc osob. AMSP, f. PA-1970, ČSSR, f. 29, dopis Svazové celní správy SFRJ Státnímu sekretariátu zahraničních věcí z 21. 1. 1970.

70 AJ, f. 507, CK SKJ, IX, KZMOV, záznam o přijetí Jozefa Nálepky Trpe Jakovlevským z 27. 11. 1969; AMSP, f. PA-1970, ČSSR, f. 27, telegram Ljuby Babiće z 26. 5. 1970 o rozhovoru s Vasillem Biľakem. K tomu také VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej: *Jugoslávie a první fáze tzv. normalizace v Československu*, s. 35–36.

V předtuše odkvétání

tečné časové a organizační možnosti pro zásadní redukcii československého turismu v SFRJ.⁷¹ Federální vláda vydala příslušné opatření, které výrazně omezilo zahraniční cesty mimo země východního bloku, začátkem října 1969.⁷²

Stříznosti československých úřadů na nelegální odchod svých občanů přes Jugoslávii na Západ byly vedle kritiky sdělovacích prostředků dlouhá léta leitmotivem diplomatické komunikace mezi Prahou a Bělehradem. Představitelé ČSSR si stěžovali, že jugoslávští pohraničníci pouštějí československé státní příslušníky bez výjezdní doložky do Rakouska a Itálie. Oponováno jim bylo v podstatě korektně argumentem, že většina nelegálních přechodů hranic se děje mimo vyznačené přechody a jugoslávské orgány nemají jak tomu zabránit. Jugoslávská úřední místa podle všeho neměla ani přehled o tom, kolik státních příslušníků ČSSR odcházelo přes území SFRJ na Západ. Část československých turistů se ještě v roce 1970 zjevně pokoušela o emigraci i tak, že na konzulátě v Záhřebu žádala o rozšíření výjezdní doložky přes Rakousko. Generální konzul ve zprávě z poloviny roku 1970 hrdě hlásil, že tuto taktiku prohlédl a že takové žádosti zamítá, i když jsou zdůvodňovány naléhavými zdravotními důvody.⁷³

Incident na první výročí srpnové okupace

Přístup Jugoslávie ke vztahům s Československem zůstával v zásadních ohledech až do poslední srpnové dekády v roce 1969 konstantní. Bělehradské vedení do té doby i dále předpokládalo, že události Pražského jara nakonec ovlivní spolupráci s ČSSR jen epizodicky a bez ohledu na mocenské změny v Praze se vzájemné kontakty opět podaří rychle harmonizovat. Tento, vůči Husákovu vedení očividně vstřícný postoj v první řadě cílil k zabezpečení podmínek pro další zlepšování vazeb SFRJ s Moskvou. Bělehrad se oprávněně obával, že by je mohlo výraznější zhoršení vztahů s ČSSR zásadně ohrozit. Jeho postoj k Československu, ale i k celému východnímu bloku tehdy

- 71 Ještě koncem srpna 1969 zveřejnilo *Rudé právo* obsáhlý rozhovor s československým konzulem ve Splitu Bohuslavem Traganem. V korektně stylizovaném textu, ve kterém se s uspokojením konstatoval velký nárůst počtu návštěvníků z ČSSR, nebyla ani slůvkem naznačena možnost omezení československého turismu v SFRJ. JAKOUBEK, Jiří: Čs. turisté v Jugoslávii očima neturisty. *Rudé právo*, 26. 8. 1969, s. 6.
- 72 RYCHLÍK, Jan: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1918*. ÚSD AV ČR, Praha 2007, s. 84–93. V roce 1970 se počet československých turistů, kteří navštívili SFRJ, oproti loňskému roku, snížil na méně než na jednu třetinu (90 tisíc). V následujících dvou letech pak tento počet dále klesl na 66 tisíc. Více turistů z ČSSR začalo jezdit na východní pobřeží Jaderského moře až od roku 1973. AMSP, f. PA-1972, f. 25, telegramy Ljuby Babiće z 5. 12. 1971 a 19. 1. 1972. Počet československých turistů cestujících do Jugoslávie začal, a to prudce, růst až od přelomu 70. a 80. let; v roce 1985 jich přijelo již 770 tisíc. Úměrně tomu stoupal i počet československých občanů, kteří přes SFRJ emigrovali na Západ. AMSP, f. PA-1985, ČSSR, f. 21, záznam o rozhovoru náměstka svazového tajemníka zahraničních věcí Čedomira Štrbce s velvyslancem Bohumilem Šimáčkem z 1. 10. 1985; tamtéž, f. PA-1986, ČSSR, f. 26, podkladový materiál pro rozhovory mezi svazovým tajemníkem zahraničních věcí Raifem Dizdarevičem a ministrem zahraničí Bohuslavem Chňoupkem z 22. 11. 1986.
- 73 AMZV, f. Teritoriální odbor Jugoslávie (TOJ), Tajné (T), k. 6, zpráva R. Martiška z 31. 7. 1970. Diplomata také sděloval, že existují časté případy, kdy se několik osob „svévole“ odpojí od organizovaného zájezdu a pak žádá konzulát o prostředky, které mezitím utratily. I tyto žádosti československý zastupitelský úřad odmítal, neboť vyvozoval, že tyto lidi se neúspěšně pokoušeli překročit hranice Jugoslávie s některou ze západních zemí.

Jan Pelikán – Ondřej Vojtěchovský

odrážely pokyny, které v polovině srpna tlumočil představitelům nejvýznamnějších jugoslávských médií vysoce postavený člen vládnoucí elity, tajemník výkonného byra předsednictva SKJ Nijaz Dizdarević. Na ne zcela běžném ad hoc svolaném setkání je instruoval ohledně podoby zpravodajství, které mají sdělovací prostředky v souvislosti s nadcházejícím výročí srpnové okupace Československa přinášet. Dizdarević zdůraznil, že jugoslávská média mají prvnímu výročí této události věnovat odpovídající pozornost a samozřejmě vzpomenout negativní postoj Titova vedení k ozbrojenému zásahu. Zároveň však apeloval na to, aby se informace soustředily především na faktografii, vyhýbaly se komentářům, byly prosty senzace a vášně. Nanejvýš připustil přetiskování – očekávaných negativních – postojů rumunského vedení či vyjádření některých západních komunistických stran k srpnovému výročí, což byl alibistický model komentování, jugoslávskými médii často používaný i v jiných obdobných případech týkajících se států sovětského bloku. N. Dizdarević dále doporučil, aby sdělovací prostředky neposílaly u příležitosti výročí okupace do Československa zvláštní zpravodaje; měly pouze přebírat informace poskytované stálým pražským dopisovatelem tiskové agentury Tanjug Velimirem Budimirem. Dizdarević vysvětlil tento přístup snahou neposkytovat československému vedení argumentaci k další kampani proti reformním funkcionářům a také záměrem nenarušit normalizaci vztahů se Sovětským svazem a „dalšími interventy“. Druhá část argumentace byla přitom pro motivaci stanovisek jugoslávského vedení klíčová.⁷⁴

Události se však nakonec vyvinuly jiným směrem, než kterým je jugoslávské vedení chtělo zacílit. Způsobila to především nekoordinovaná, nekompetentní a ideologickou rigidností ovlivněná agresivní reakce části československých mocenských struktur na spontánní protesty, které v centru Prahy proběhly k prvnímu výročí srpnových událostí. Hned na počátku demonstrací, 20. srpna, československá policie zatkla také čtyři jugoslávské státní příslušníky, kteří se nacházeli ve střední části Václavského náměstí. Šlo o náhodné, věkem takřka adolescentní svědky dění, kteří přicestovali do Prahy za příbuznými z periferního srbského Požarevace. Když se večer čtveřice vydala na procházku centrem města, podle všeho ani nevěděla, s jakými událostmi jejich návštěva souznívá. Zasahující policisty k nim přivedl jejich fotoaparát, údajně zaměřený na vozy zásahové jednotky, a také automobil, na němž byla zobrazena trasa z východního Srbska do hlavního města ČSSR. Policisté neobvyklou výzdobu auta zjevně nesprávně interpretovali.⁷⁵ Považovali ji za vyjádření sympatií československému odporu vůči velmocenskému útisku.

74 *AJ*, f. 507, CK SKJ, IX, KZMOV, ČSSR, záznam o setkání Nijaze Dizdareviće se zástupci hlavních jugoslávských médií 12. 8. 1969.

75 Koncem šedesátých let v Jugoslávii zmasověl fenomén individuálních turistických cest osobním automobilem jak do zemí západní Evropy, tak i do některých států sovětského bloku, zejména do ČSSR a Maďarska. Tento jev souvisel jednak s možností jugoslávských občanů cestovat bez víz do většiny evropských zemí, jednak s růstem životní úrovně a tím i změnou životního stylu, zejména u městské mládeže. Automobilovou turistiku do ČSSR propagovaly jugoslávské turistické časopisy. K tomu viz DUDA, Igor: What To Do at the Weekend? Leisure for Happy Consumers, Refreshed Workers, and Good Citizens. In: GRANDITS, Hannes – TAYLOR, Karin (eds.): *Yugoslavia's Sunny Side. A history of Tourism in Socialism (1950s–1980s)*. CEU Press, Budapest 2010, s. 303–334, zejména s. 325.

V předtuše odkvétání

Informace o zatčení a následném vyhoštění jugoslávských občanů mohla zůstat pouze marginální záležitostí, nemusela se k vyšším mocenským strukturám obou států ani dostat. Do dění však zasáhla snaha minimálně části normalizačních struktur prezentovat československé demonstrace nikoliv jako výraz autochtonních postojů obyvatel, ale jako výsledek intrik zahraničních imperialistů a revizionistů. V tomto ohledu do propagandisty sestavovaného obrazu pražských protestů zpráva o účasti čtyř jugoslávských občanů na demonstracích ideálně zapadala. Na základě informace ČTK ji otisklo *Rudé právo*, které navíc přiřadilo vyhoštěné jugoslávské státní příslušníky do stejné skupiny jako občany západních (tedy „imperialistických“) států zadržovaných kvůli jejich aktivnímu zapojení do protestů.⁷⁶

Rozhodnutí publikovat zprávu o zatčení a vyhoštění Jugoslávců přitom zjevně nebylo konzultováno s ministerstvem zahraničních věcí. Na základě dostupných dokumentů dosud nemůžeme stanovit, jaká složka aparátu zveřejnění informace v této podobě iniciovala. Nicméně nešlo o rozhodnutí subalterně postavené osoby.⁷⁷ O zatčení jugoslávských občanů dvakrát informovalo *Rudé právo*, když následně ke čtyřem zadržným v Praze přidalo ještě jednoho Jugoslávce vyhoštěného za aktivní účast na protestech v Bratislavě.⁷⁸

Jugoslávské úřady se o zatčení svých státních příslušníků a jejich vypovězení z Československa dozvěděly až z tisku. Chargé d'affaires Franko Winter proto okamžitě intervenoval na ministerstvu zahraničních věcí. Subalterní úředník, který ho přijal, mu však sdělil pouze jména zadržovaných a velmi povšechně ho informoval o tom, že čtveřice byla vyhoštěna kvůli fotografování vozů Veřejné bezpečnosti a závadnému nápisu na autě.⁷⁹ Zdrženlivý, ale nikoliv nevstřícný byl další den vůči Wintroví i náměstek ministra zahraničí Antonín Kroužil. Prozatímní vedoucí jugoslávského zastupitelského úřadu neprotestoval proti vyhoštění,⁸⁰ ale stěžoval si na spojování pořádkového

76 HEČKO, Jiří: Kdo nás chtěl učít demokracii. *Rudé právo*, 23. 8. 1969, s. 3.

77 Rozdílný přístup jednotlivých složek výkonné moci a možná i jejich jednotlivých funkcionářů k Titově režimu ilustruje mj. skutečnost, že ještě v první den demonstrací ubezpečoval nedávno jmenovaný vedoucí mezinárodního oddělení ÚV KSČ Pavel Auersperg jednoho z jugoslávských diplomatů o zájmu vedení KSČ vztahu s Jugoslávií zlepšit. AMSP, f. PA-1969, ČSSR, f. 29, telegram Radinoviče z 20. 8. 1969.

78 Nežádoucí turisté. *Rudé právo*, 25. 8. 1969, s. 2. V úvodníku tiskového orgánu ÚV KSČ se navíc týž den konstatovalo: *Pozoruhodná je aktivní účast desítek cizinců, z nichž někteří přímo působili jako spojky mezi „vůdci“ skupinek*. Kontrarevoluční síly poraženy v přímém střetnutí. *Rudé právo*, 25. 8. 1969, s. 1.

79 AMSP, f. PA-1969, ČSSR, f. 31, záznam I. správy Státního sekretariátu zahraničních věcí z 25. 8. 1969; AMZV, f. Generální sekretariát (GS) 1965–1969, T, k. 28, záznam o návštěvě Franka Winttra u Antonína Kroužila 27. 8. 1969.

80 Jugoslávské úřady dlouho neznaly identitu zadržovaných, jejichž svědectví chtěly využít při diplomatických protestech. Dokonce pověřily své konzuláty ve Vídni a Budapešti, aby se je snažily kontaktovat. Totožnost vyhoštěných se dozvěděly až po týdnů, když se dva z nich přišli na konzulární oddělení bělehradské ambasády přepat, po jak dlouhé době se budou moci na návštěvu Prahy znovu vydat. Podle záznamu československého konzula se chovali velmi slušně a omluvně. Panující poměry v Jugoslávii, jejichž vedoucím strukturám nebyla manipulace cizí, a koneckonců také povahu tehdejších československo-jugoslávských vztahů dosti názorně ilustrovala zpráva následující den zveřejněná stranickým listem *Borba*. V ní se konstatovalo, že vyhoštění přišli na velvyslanectví žádat o navrácení filmu, který jim Veřejná bezpečnost v Praze zabavila. Údajně se také domáhali veřejného demontážní zprávy, které se o nich objevily v *Rudém právu*. AMZV, f. DNR, sl. 52, záznamy konzula velvyslanectví ČSSR v SFRJ L. Katuščáka z 27. 8. 1969 a 28. 8. 1969; *Borba*, 28. 8. 1969.

Jan Pelikán – Ondřej Vojtěchovský

rozhodnutí Veřejné bezpečnosti s údajnou nepřipustnou politickou aktivitou občanů SFRJ. Kroužil se k podstatě Wintrova protestu nijak nevyjádřil, pravděpodobně o ní nic nevěděl. Zadržení přičítal nepřehledné situaci způsobené rozháněním demonstrací. Začátkem září pak využil další schůzky s Wintrem k nepřímé omluvě, když konstatoval, že zadržení jugoslávští občané neměli s demonstracemi nic společného a jejich vyhoštění bylo součástí širších preventivních opatření. Winter toto vysvětlení doplněně o konstatování, že Československo nemá zájem na zhoršení vztahů s Jugoslávií, přijal.⁸¹

Celá kauza tím však neskončila. Buď kvůli špatné koordinaci aktivit jednotlivých mocenských složek, nebo kvůli jejich soupeření a snaze části z nich prosadit agresivně dogmatické postoje i v mezinárodní sféře československá propaganda ještě jednu variaci na ničím nepodloženou fámou o zapojení jugoslávských občanů do srpnových nepokojů v Praze rozehrála. V brožuře *Neprošli*, vydané na přelomu srpna a září 1969, která byla věnována demonstracím, se tak objevila také fotografie s údajným jugoslávským novinářem, který ze střechy Domu módy na Václavském náměstí fotí demonstranty.⁸² Oproti kauze s vyhoštěnou čtveřicí tentokrát jugoslávská strana reagovala podrážděněji a rozhodněji. Nechala předat ministerstvu zahraničních věcí protestní pamětní zápis, který akcentoval, že československé vedení přes upozornění SFRJ nepřestává „zlovorně spojovat“ jugoslávské občany s nedávnými demonstracemi v Praze a snaží se tím poškodit pověst Jugoslávie u československé veřejnosti.⁸³

Podle všeho byla tato aféra jedním z důležitých podnětů k přehodnocení dosavadního přístupu Bělehradu k Husákovu vedení. Jugoslávie po ní přestala počítat s rychlou obnovou všestranné spolupráce, která by zahrnovala i opětovný komplexní rozvoj politických kontaktů, včetně vzájemných návštěv na vysoké, možná i nejvyšší úrovni. Její politické špičky nyní dospěly k názoru, že s obnovou politických kontaktů není třeba spěchat, že se prozatím spokojí s jejich aktuální, velmi nízkou úrovní. Ve vztazích se státy sovětské zájmové sféry se Titovo vedení po celé období od Stalinovy smrti až hluboko do rozmachu perestrojky chovalo velmi často kapriciózně a přehnaně podrážděně. Kromě jakéhokoli náznaku kritiky Tita a jeho spolupracovníků a zlehčování významu jugoslávského partyzánského odboje za druhé světové války bylo obzvláště citlivé i na nepřímé zpochybňování socialistického charakteru Jugoslávie a její spojování s imperialistickými silami. V tomto kontextu také reagovalo na relativně stručné a okrajové, nikoli zcela explicitní zmínky o zapojení jugoslávských občanů do srpnových demonstrací v Praze a Bratislavě. Současně se domnívalo, že československé vedení svou pozici vůči Jugoslávii sladilo se sovětskými partnery, kteří chtějí při zlepšování vztahů mezi Moskvou a Bělehradem, využívat Husákovu vedení k nátlaku na SFRJ.⁸⁴

81 AMZV, f. GS 1965–1969, T, k. 28, záznam o návštěvě Franka Wintra u Antonína Kroužila z 2. 9. 1969.

82 JANÍK, Karel – STANÍK, Ota: *Neprošli. Dokumentární reportáž ze srpnových dnů 1969*. Rudé právo, Praha 1969, s. 11.

83 AMZV, f. DNR, sl. 52, nedatovaný překlad pamětního zápisu jugoslávského velvyslanectví v Praze; AMSP, f. PA-1969, ČSSR, f. 29, telegram náměstka státního tajemníka zahraničních věcí Milorada Pešiče z 5. 9. 1969.

84 AMSP, f. PA-1970, ČSSR, f. 27, záznam o jednání Ljuby Babiće s náměstkem státního tajemníka zahraničních věcí Jakšou Petrićem z 2. 9. 1970.

Nedostatečný efekt Gromykovy návštěvy Bělehradu: odměřenost a chlad zůstávají

Změna v přístupu k Československu zároveň časově takřka souznívala s úspěšným završením první fáze zlepšování vztahů mezi Moskvou a Bělehradem, kterou hned na počátku září 1969 symbolizovala – do značné míry pokorná – Gromykovy návštěva Jugoslávie. Vysocí představitelé obou zemí se bez větších polemik shodli na tom, že Pražské jaro považují za uzavřenou kapitolu a že události s ním spojené nesmějí být překážkou pro rozvoj jugoslávsko-sovětské spolupráce. A nezůstalo pouze při tom: prezident SFRJ dal svému hostu najevo, že je ochoten spolupracovat s pražskou normalizační garniturou. Těsně před Gromykovým příjezdem navíc bělehradské úřady zakázaly kvůli článku Zorana Gluščeviče kritizujícím poměry v normalizační Praze distribuci prestižního bělehradského literárního časopisu *Književne novine*.⁸⁵ Autora nechaly okamžitě obžalovat a záhy poté i odsoudit. Z hlediska těchto ostentativně vstřícných gest, byť byla prioritně adresována sovětskému vedení, se takřka paralelně probíhající kroky československé strany musely jevit jako neobyčejně svárivé a vůči Jugoslávii minimálně nevděčné. Nepochybně pomohly dovést bělehradské vedení k závěru, že na pozitivní podněty Husákova skupina nereaguje, a je proto namísto nahradit je zdrženlivějším chováním.

V pozadí změny chování SFRJ k pražské normalizační garnituře můžeme vysledovat minimálně ještě jednu, poněkud komplikovanější souvislost. Ta vyplývala, z výše již opakovaně zmiňovaného, složitého jugoslávského přístupu k Sovětskému svazu, v němž Titova skupina zároveň viděla svou hlavní mezinárodní oporu, ale také jednu z největších hrozeb pro suverenitu jugoslávského státu. Souvisela současně také s potřebou Bělehradu zachovat si specifické, neobyčejně výhodné postavení v bipolárně rozděleném světě, a z toho vyplývající nutnosti takřka permanentně demonstrovat blízkost ke kremelským vůdcům, ale současně prezentovat vůči nim distanci. V tomto kontextu bělehradské vedení přistupovalo k výsledkům Gromykovy návštěvy jako k dílčímu vrcholu oscilujících kontaktů. Usoudilo, že jejich kvalitu není aktuálně nejen potřebné dále zvyšovat, ale je vhodné ji i poněkud ztlumit. V logice tohoto přístupu Tito kupříkladu jmenoval novým velvyslancem v Moskvě Veljka Mićunoviće, kterého sám jen pár týdnů předtím označil za nositele nepřipustných protisovětských tendencí. Rozhodl o tom v září 1969, tedy takřka vzápětí po skončení úspěšné Gromykovy návštěvy SFRJ.⁸⁶ V rámci této strategie tak Jugoslávii přišlo nakonec také vhod druhou stranou vyprovokované zhoršení politických vztahů s Československem. Bělehrad nejenže tímto způsobem dával najevo, že nebude tolerovat, byť nepřímé zpochybňování ideologické čistoty Titova režimu, ale paralelně se zlepšováním vztahů s Kremlem si také otvíral vedlejší kolbiště, na němž mohl v kontrastu s československou realitou demonstrovat přednosti jugoslávského modelu socialismu. Dění v této pomyslné aréně mohl podle uvážení kdykoli vyhrocovat nebo naopak – především v souvislosti s vývojem vazeb s Kremlem – harmonizovat.

85 GLUŠČEVIĆ, Zoran: Pet varijacija na temu vrelo praško proleće 68. *Književne novine*, 30. 8. 1969.

86 MIĆUNOVIĆ, Veljko: *Moskovske godine 1969/1971*, s. 34.

Jan Pelikán – Ondřej Vojtěchovský

Pozměněný přístup Titova vedení ke spolupráci s Československem se na jejím charakteru výrazněji neprojevil. Dokonce se zdá, že ho příslušná československá místa zpočátku – i pod vlivem informací o úspěšných výsledcích Gromykových rozhovorů s čelnými představiteli SFRJ – ani nepostřehla. Miroslav Holub, nedlouho předtím jmenovaný vedoucím východoevropského odboru ministerstva zahraničí, ještě v říjnu 1969 hovořil před diplomaty SFRJ o tom, že příští rok Československo počítá s návštěvou ministra zahraničí v SFRJ.⁸⁷ Nový československý velvyslanec v Bělehradě Jozef Nálepka, který převzal úřad v závěru srpna, přijížděl s instrukcemi, které údajně slyšel i při přijetí Gustávem Husákem, že má napnout všechny síly pro zlepšení bilaterální spolupráce. Nicméně jeho rozhovory s jugoslávskými diplomaty i státními a stranickými funkcionáři probíhaly sice v korektní, ale viditelně chladné atmosféře. Nálepkoví partneři se zdržovali vážnějších politických diskusí a o vůli zlepšit vzájemné kontakty se vyslovovali pouze velmi povšechně. Především se vyhýbali jakékoliv zmínce o obnově politických kontaktů.⁸⁸ V duchu pokynu zpracovaného ministerstvem zahraničních věcí neměli na případný návrh tohoto typu přednesený v rozhovoru Nálepkou nijak reagovat.⁸⁹

Většina československých funkcionářů se v přístupu k reprezentantům Titova režimu neubránila alespoň jistě dávce nedůvěry. I proto se Ljuba Babić, nový jugoslávský velvyslanec v ČSSR, během podzimních měsíců v Praze setkával s podobným způsobem přijetí, na jaký si v depeších ústředí, ale třeba i předsedovi federální vlády Mitji Ribičičovi v Bělehradě stěžoval Jozef Nálepka.⁹⁰ Také v Babićových rozhovorech s příslušnými vládními představiteli tak chybělo nejen zásadnější společné téma, ale i závažnější obsah. Dialogy se omezovaly na fráze a kurtoazní sdělení. O setkání s novým velvyslancem navíc neprojevil zájem ani Gustáv Husák, ani Vasil Biľak, do jehož kompetence tajemníka ÚV KSČ pro ideologii a mezinárodní styky vztahy se socialistickými zeměmi spadaly.⁹¹ Ke konci roku 1969 si potom představitelé obou zemí začali stále více stěžovat na psaní československého či naopak jugoslávského tisku.⁹² Rozhovory na toto téma, které byly přítomné v jednáních zástupců obou zemí od ukončení roztržky, pak v různé intenzitě a frekvenci zůstaly až takřka do roku 1989 nedílnou součástí komunikace mezi ČSSR a SFRJ jak na diplomatické, tak na stranické úrovni. Členové bělehradského vedení v těchto povětšinou prázdných dialogích odmítali stížnosti Husákovy garnitury nejčastěji poukazem na tiskovou svobodu

87 AMSP, f. PA-1969, ČSSR, f. 28, zpráva Ljuby Babiće z 30. 10. 1969.

88 K tomu mj. AJ, f. 507, CK SKJ, IX, KZMOIV, ČSSR, záznam o rozhovoru svazového tajemníka zahraničních věcí Mírka Tepavce s Jozefem Nálepkou z 12. 9. 1969; záznam Draga Kunce o rozhovoru s Jozefem Nálepkou z 3. 10. 1969; NÁLEPKA, Jozef: *Od Vysokých Tatier po Akropolu. Diplomacké spomienky*, s. 129.

89 AMSP, f. PA-1969, ČSSR, f. 29, telegram Djordje Vukoliće Ljubovi Babićovi z 23. 10. 1969.

90 AJ, f. 507, CK SKJ, IX, KZMOV, ČSSR, záznam o přijetí Jozefa Nálepky Trpe Jakovlevským z 27. 11. 1969.

91 Nutno současně poznamenat, že nový velvyslanec o setkání s Gustávem Husákem na základě explicitního pokynu nadřízených nepožádal. AMSP, f. PA-1970, ČSSR, f. 27, telegram Ljuby Babiće z 31. 12. 1969.

92 AJ, f. 507, CK SKJ, IX, KZMOV, záznam o přijetí Jozefa Nálepky Trpe Jakovlevským z 27. 11. 1969; zpráva Ljuby Babiće z 16. 12. 1969. Trpe Jakovlevski byl po návratu z pražské ambasády jmenován členem svazové výkonné rady (federální vlády). Do jeho kompetence mj. spadala vědecko-technická spolupráce se zahraničím.

V předtuše odkvétání

v jejich zemi. Druhá strana obvykle argumentovala špatnou interpretací textu anebo zkomolením autentické informace novináři.

Výjimku v tomto zdrženlivém a postupem času viditelně stále chladnějším přístupu registroval nový velvyslanec jen při zdvořilostních návštěvách, které absolvoval v Bratislavě. Čelní funkcionáři právě rok existující svěbytné části federace vítali jugoslávského velvyslance nejen srdečně, ale vedli s ním v celkovém kontextu aktuálního stavu vzájemných vztahů i velmi otevřené rozhovory. Zejména předseda slovenské vlády Peter Colotka, předseda Slovenské národní rady Ondrej Klokoč a někteří další slovenští funkcionáři oceňovali – jako již před půl rokem v rozhovorech na rozloučenou s odcházejícím Trpe Jakovlevským – úspěchy, kterých Jugoslávie dosáhla při řešení národnostní otázky.⁹³ Stěžovali si nejen na dřívější zjevné upozaďování Slovenska, ale také na aktuální pokusy využít ekonomické centralizace pro omezení kompetencí bratislavských úřadů. Otevřeně také hovořili o nutnosti navazovat přímé vazby mezi východní částí československé federace a jednotlivými republikami Jugoslávie. Podobné názory opakovaně prezentovali i před šéfem generálního konzulátu SFRJ v Bratislavě Vladimírem Godlerem.⁹⁴

Bez ohledu na napjatou a stále se vyostřující atmosféru v politické a ideologické rovině vztahů obou států se ani v této fázi normalizace nevytvořily v jejich rámci zásadnější třecí plochy. Nehrozilo také, že by některý z potenciálních problémů mohl dosavadní charakter vzájemných kontaktů zásadněji narušit. Československá strana v diplomatických kontaktech negativním způsobem notifikovala jen přímé kritické informace jugoslávských médií o průběhu normalizace. Eventuálně nepříznivě reagovala na jimi otiskované pozitivní připomínky Pražského jara. Většinou přitom s explicitními protesty a konkrétními opatřeními vyčkávala. Úřady například dlouho otálely, než v březnu 1970 zakázaly na teritoriu ČSSR distribuci krajského listu *Jednota*, vycházejícího v chorvatském Daruvaru. Ten totiž začal na pokračování vydávat výňatky z proslavené a normalizátory proskribované *Černé knihy*.⁹⁵ Ukázalo se přitom, že krajanům v Chorvatsku byla distribuována jen malá část výtisků a většina nákladu mířila ke čtenářům v Československu.⁹⁶ Ve srovnání s tím Titovo vedení mnohem podrážděněji reagovalo takřka na každou, byť třeba nepřímou kritiku Jugoslávie, která se v československém tisku objevila. Šlo povětšinou o okrajové zmínky o Titově režimu, které měly především zvýšit ideologickou indoktrinaci domácího publika. Často byly přitom jen odrazem dávných stalinistických schémat zapouzdřených v myslích autorů již v 50. letech.

93 Federativní model jako optimální řešení národnostní otázky v Jugoslávii oceňovala jako jeden z mála nezpochybnitelných úspěchů i většina jinak dogmaticky orientovaných československých funkcionářů. Zároveň však reflektovali zhoršování etnických vztahů, které přičítali odklonu Titova režimu od leninské doktríny a také příliš velké liberalizaci poměrů v Jugoslávii.

94 AMSP, f. PA-1969, ČSSR, f. 31, telegram Vladimíra Godlera z 14. 5. 1969; telegram Trpe Jakovlevského z 5. 6. 1969; tamtéž, f. 29, telegram Ljuby Babiće z 20. 10. 1969; tamtéž, f. 28. telegram Vladimíra Godlera z 2. 12. 1969.

95 *Šedm pražských dnů: 21.–27. srpen 1968. Dokumentace*. Historický ústav ČSAV, Praha 1968.

96 AMSP, f. PA-1970, ČSSR, f. 27, dopis vedoucího východoevropského odboru svazového sekretariátu zahraničních věcí Dragoljuba Vujici z 5. 5. 1970; informace o schůzce věnované časopisu *Jednota* z 29. 5. 1970.

Jan Pelikán – Ondřej Vojtěchovský

Jugoslávští představitelé zdrženlivě naslouchali Nálepkovu sdělení, že Československo musí především z ekonomických důvodů omezit turistické zájezdy do Jugoslávie. V reakcích na tuto informaci se většinou omezovali na vyjádření naděje, že v dalších letech bude moci k Jadranu opět přicestovat více československých návštěvníků. Sice s nelibostí, ale bez protestů také registrovali rozhodnutí pražských úřadů až na výjimky znemožňující československým občanům při cestách do Bulharska využívat tranzit přes jugoslávské teritorium. Obě opatření, byť tak samozřejmě nebyla veřejně zdůvodněna, prioritně motivovala snaha minimalizovat emigraci Čechoslováků přes Jugoslávii do západních zemí.

Podoby jugoslávské „turistiky“ v ČSSR: gatarbeiteri, pašeráci, zmrzlináři

Za pokračujícího rozvoje ekonomické spolupráce⁹⁷ a při nadále až překvapivě četných vzájemných kulturních vazbách byly kromě ideologických antipatií přelévajících se do politických vztahů předmětem sporu mezi oběma státy záležitosti víceméně okrajové nebo i povytce banální. K důležitějším z těchto marginálií patřil narůstající počet víkendových, ale i dlouhodobých pobytů jugoslávských občanů v Československu. Od zrušení vízové povinnosti v roce 1965 mohli obyvatelé SFRJ, jimž další liberalizace vnitřních poměrů takřka současně umožnila volné cestování do zahraničí, prakticky kdykoliv přijíždět do Československa.⁹⁸ Nabízené možnosti využívaly zejména dvě – nikoliv striktně oddělené – skupiny jugoslávských příslušníků, jejichž největší počet se shodou okolností koncentroval v Bratislavě. Převážnou část první, která do největšího slovenského města zajížděla především o víkendech, tvořili jugoslávští dělníci dlouhodobě pracující ve Vídni a v dalších městech Dolních Rakous.⁹⁹ Návštěvu neďaleké, pro ně cenově neobyčejně výhodné Bratislavy využívali k levnému víkendovému odpočinku. Na některé z nich se začala nabalovat poměrně častá trestná činnost. Kromě nikterak překvapivě prostituce, kuplířství a většinou opilstvím podmíněného výtržnictví se desítky Jugoslávců zapletly do nezákonného prodeje automobilů¹⁰⁰ a dalšího v ČSSR nedostatkového zboží, pašování šperků a zejména zbraní,¹⁰¹ prodeje

97 Na podzim 1969 podepsaný protokol k obchodní dohodě předpokládal, že výměna zboží mezi oběma zeměmi stoupne následující rok o 18 procent.

98 K turistickým cestám jugoslávských občanů do ČSSR srov. DUDA, Igor: *What to do at the Weekend? Leisure for Happy Consumers, Refreshed Workers, and Good Citizens*, s. 303–334 a MIKULA, Maja: *Highways of Desire. Cross-Border Shopping in Former Yugoslavia, 1960s–1980s*. In: GRANDITS, Hannes – TAYLOR, Karin (eds.): *Yugoslavia's Sunny Side. A history of Tourism in Socialism (1950s–1980s)*, s. 211–237, konkrétně na s. 217–218.

99 Generální konzulát odhadoval, že každý víkend přijíždí na Slovensko kolem tisíce jugoslávských občanů, převážně v Rakousku zaměstnaných gatarbeiterů. *AMSP*, f. PA-1970, ČSSR, f. 26, výroční zpráva generálního konzula SFRJ v Bratislavě Vladimíra Godlera za rok 1969 z 25. 2. 1970.

100 Bylo přitom využíváno předpisu, podle kterého mohl československý státní příslušník nabýt automobilu darem od občana cizího státu.

101 Zbraně se pašovaly z Československa, které až do roku 1970 nevyžadovalo od jugoslávských občanů při jejich nákupu předložení zbrojního pasu. Státní příslušník SFRJ si mohl na jeden cestovní doklad například legálně zakoupit až pět pistolí. Na rozdíl od většiny dalších protiprávních skutků tato trestná činnost zcela pochopitelně znepokojovala jugoslávské úřady.

V předtuše odkvétání

a falšování cestovních dokumentů¹⁰² (v menší míře také řidičských průkazů) a nelegálního převážení osob přes hranice. Byla to činnost natolik výnosná,¹⁰³ že několik desítek občanů SFRJ opustilo zaměstnání v západoevropských státech a začalo se živit pašováním a další podobnou nelegální činností. Poté, co na podzim 1969 přestala československá ambasáda ve Vídni vydávat občanům západních států víkendová víza a na hranicích přestala být udělována víza vůbec, získali jugoslávští příslušníci v této sféře nelegální činnosti faktický monopol.¹⁰⁴ Diplomaty zastupující SFRJ počátkem roku 1969 odhadovali, že zhruba dvě stovky těchto jugoslávských příslušníků podsvětí se trvale, bez potřebných dokladů usadily v Bratislavě.¹⁰⁵

Zvláště poslední tři z výše vzpomenutých deliktů, které souvisely s pokusy československých občanů o emigraci na Západ, vyvolávaly v příslušných československých institucích znepokojení. Jak na bratislavském generálním konzulátu, tak posléze u diplomatů akreditovaných na pražském velvyslanectví si představitelé ministerstva vnitra i zahraničních věcí na tyto excesy stěžovali. Zástupci SFRJ, kteří si byli vědomi toho, že početné a opakující se trestné činy nepomáhají vytvářet žádoucí obraz Jugoslávie v zahraničí, negativní dopady těchto kriminálních činů uznávali. Nevyvraceli, že většina skutků, za které byli státní příslušníci Jugoslávie československou justicí souzeni, by byla i v SFRJ kvalifikována jako trestný čin. Namítali jen, ne zcela v souladu s realitou, že nejde o častý jev, pouze o jednotlivé případy. Na žádosti o zákrok a nápravu však nedokázali při nejlepší vůli nic konstruktivního nabídnout. Jako neslučitelnou s jugoslávskými zákony však rozhodně odmítali československou stranou navrhovanou úpravu, podle níž by se osvobození od vízové povinnosti přestalo vztahovat na jugoslávské občany dlouhodobě žijící v zahraničí. Československé úřady pak začaly opakovaně nadhazovat, že při přetrvávajícím výskytu tohoto typu kriminality by mohly obnovit víza pro všechny občany Jugoslávie cestující do ČSSR.¹⁰⁶ Zdá se, že naplněním této, někdy i ostřeji formulované výhrůžky se během jarních měsíců roku 1970 i vážně zabývaly. Brzy poté však svůj postoj změkčily. Především v kontextu stále se lepších vztahů Bělehradu a Moskvy dospěly k názoru, že by šlo z jejich pohledu o neuvážený krok, na který by Jugoslávie se vši pravděpodobností ostře reagovala.¹⁰⁷ Československo by se navíc vedle Albánie stalo jediným státem východního bloku,

102 Jugoslávští občané nahlašovali ztrátu nebo odcizení cestovních dokladů, které pak prodávali v Bratislavě a v dalších lokalitách. Po striktním omezení cest do západních zemí se cena jugoslávského pasu na černém trhu v Československu strmě zvýšila; údajně se pohybovala kolem 10 tisíc korun. AMSP, f. PA-1970, ČSSR, f. 26, výroční zpráva generálního konzula SFRJ v Bratislavě Vladimira Godlera za rok 1969 z 25. 2. 1970.

103 Podle generálního konzula SFRJ dokázaly jugoslávské zločinecké struktury podplácením získat v Bratislavě náklonnost vysoce postavených policistů a úředníků celní správy.

104 RYCHLÍK, Jan: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1918*, s. 85.

105 AMSP, f. PA-1969, ČSSR, f. 31, zpráva Vladimira Godlera z 28. 2. 1969. Informace uváděla, že v podstatě každý ze zmíněných disponuje střelnou zbraní.

106 Tamtéž, f. PA-1970, ČSSR, f. 28, telegram Ljuby Babiće z 13. 4. 1970; tamtéž, f. 27, telegram Ljuby Babiće z 25. 8. 1970.

107 NA, f. ÚV KSČ – Gustáv Husák, Jugoslávie (SFRJ), k. 1081, dopis Jána Marka Gustávu Husákovi z 9. 3. 1970.

Jan Pelikán – Ondřej Vojtěchovský

který by měl se SFRJ vízovou povinností. Výhrůžky zavedení víz pak českoslovenští funkcionáři jistý čas využívali jako nátlakového prostředku, jehož pomocí chtěli přimět Jugoslávii, aby rázněji bránila občanům ČSSR v nelegálních přechodech na Západ.¹⁰⁸ S definitivní platností od přelomu let 1971–1972, kdy se i politické vztahy mezi oběma zeměmi začaly rychle zlepšovat, se hrozba opětovného zavedení víz z komunikace představitelů obou států nadobro vytratila.¹⁰⁹

Gastarbeiteři navštěvující Bratislavu a v menší míře další česká a slovenská města tvořili významnou část Jugoslávčů zatčených kvůli podezření ze spáchání trestné činnosti v ČSSR.¹¹⁰ Jugoslávské konzulární orgány, které registrovaly časté ústrky svých občanů na hranicích, hodnotili postup československé policie, prokuratury a soudů vůči nim jako obvykle korektní, někdy i dosti benevolentní.¹¹¹ Stěžovaly si pouze na častou nepřiměřeně dlouhou vyšetřovací vazbu – ale to se zřejmě týkalo většiny dalších zadržovaných bez ohledu na jejich státní příslušnost.¹¹² Jugoslávští diplomaté kvitovali s povděkem, že jejich občané dostávají za stejný delikt od československých soudů zpravidla nižší tresty, než ke kterým jsou odsuzováni místní státní příslušníci.¹¹³

Spojování s kriminálními aktivitami části gastarbeiterů se dotklo mnoha dalších jugoslávských turistů cestujících do Československa nebo pouze projíždějících přes jeho území. Řada z nich si stěžovala na více než komisi chování československých celníků, na detailní prohlídky vozů, dlouhé, záměrné zdržování na hraničních přechodech.¹¹⁴ Úřední svěvole byla částečně spojována i s nelegálními aktivitami další skupiny jugoslávských občanů, jejichž jádro se také – shodou okolností – soustřeďovalo v Bratislavě a několika dalších městech jižního Slovenska. Zatímco gastarbeiteři pocházeli ze všech koutů SFRJ, přijížděli členové druhé skupiny takřka výhradně z Kosova a především ze západní a severní části Makedonie. Tito etničtí Albánci, kteří dodržovali tradici trvající již nejméně tři generace, na Slovensko přijížděli za sezonním výdělkem. Většina se živila jako cukráři, nejčastěji jako zmrzlináři. Část jugoslávských Albánců na Slovensku uzavřela sňatek¹¹⁵ a trvale se tam usadila. Ve svých, přes byrokratické překážky socialistického systému přežívajících, v letní sezoně velmi

108 AMZV, f. TOJ, 1970–1974, k. 3, záznam o přijetí Ljuby Babiće náměstkem ministra zahraničí Karlem Kurkou 21. 8. 1970.

109 AMSP, f. PA-1970, ČSSR, f. 27, záznam o jednání Ljuby Babiće s náměstkem svazového tajemníka zahraničních věcí Jakšou Petričem z 2. 9. 1970; tamtéž, f. PA-1971, ČSSR, f. 26, zpráva Ljuby Babiće z 3. 6. 1970.

110 Celkem bylo v roce 1970 na území ČSSR zatčeno asi 300 jugoslávských občanů. AMSP, f. PA-1971, ČSSR, f. 26, zpráva konzulárního oddělení jugoslávského velvyslanectví v Praze za rok 1970 ze 17. 2. 1971.

111 V opakovaně citované výroční zprávě generálního konzulátu v Bratislavě si její autor stěžoval, že obyvatelé Bratislavy považují všechny jugoslávské návštěvníky za pašeráky. V nemalém počtu restaurací brali číšníci před zaplacením jugoslávským občanům do zástavy pas, některé hotely je odmítaly ubytovat.

112 Na jaře 1970 se ve výkonu trestu v československých věznicích nacházelo 172 jugoslávských občanů. Významná část z nich byla odsouzena za delikty, které jsou zmíněny výše. AMSP, f. PA-1971, ČSSR, f. 26, zpráva konzulárního oddělení jugoslávského velvyslanectví v Praze za rok 1970 ze 17. 2. 1971.

113 Tamtéž.

114 AMSP, f. PA-1969, ČSSR, f. 31, zpráva Vladimira Godlera z 28. 2. 1969.

115 Část těchto manželství byla pouze fiktivních.

V předtuše odkvétání

výnosných soukromých podniků většinou nelegálně zaměstnávali a – jak poznamenal generální konzul SFRJ v Bratislavě – patřičně vykořisťovali své rodáky z jižních jugoslávských regionů.¹¹⁶ Někteří pokračovali navzdory obtížím s úřady v živnosti, další hledali obživu jiným způsobem. Jak o patnáct let později napsal ve zprávě ústředí jiný jugoslávský diplomat, nemalá část z nich se již živila i poctivou prací.¹¹⁷ Další však vstupovali do zóny šedé či spíše černé ekonomiky. Využívali takřka neomezených možností cestování do zahraničí, hlavní příjem měli z pašování zboží či ještě častěji ze zprostředkovávání nelegální směny peněz.¹¹⁸

Gastarbiteři, především kvůli prodávání cestovních dokladů a jejich falzifikaci, dlouhodobě vzbuzovali nevoli příslušných československých úředních míst, a to včetně jejich státně bezpečnostních orgánů. K albánským zmrzlinářům a na ně navazujícím příbuzným a rodákům tyto složky československé byrokracie přistupovaly jako k pachatelům standardní drobné kriminální činnosti, která má poněkud exotický nádech. Především z ideologických předsudků je však pobuřovalo, že jugoslávští Albánci dokážou obcházením předpisů fakticky provozovat živnost. Při prokázání nedovoleného podnikání byli občané SFRJ bez milosti vypovídáni ze země. Na hraně zákona balancující aktivity několika desítek na Slovensku usazených rodin či příbuzenských klanů se předmětem závažnějších politických rozhovorů či dokonce polemik mezi československými a jugoslávskými oficiálními místy ale nikdy nestaly. Zdá se, že jejich činnost především komplikovala život jugoslávským konzulárním úředníkům v Bratislavě a v Praze.

Závěr

Postoj Husákova vedení vůči Jugoslávii byl v období počínající normalizace ambivalentní. Konzervativní a dogmatické složky režimu Jugoslávii do značné míry hodnotily prizmatem sovětsko-jugoslávské roztržky z let 1948–1954 a jugoslávské komunisty, tzv. titoisty či jugoslávské revizionisty, považovaly za inspirátory i aktivní podporovatele Pražského jara. Na druhé straně si však část normalizační garnitury, včetně G. Husáka, přála rychlé narovnání vztahů s Jugoslávií a stála o jugoslávské gesto uznání. Takto orientovaní představitelé nového režimu si uvědomovali, že dobré vztahy s Bělehradem, natož případná přímá satisfakce by posílily jejich legitimitu, a to jak na mezinárodní scéně, tak především před československou veřejností. Jugoslávské vedení zvolilo krátce po srpnové intervenci vůči Československu strategii, podle níž sice trvalo na svém hodnocení československých událostí, považovalo je však za uzavřenou záležitost a akceptovalo nový stav. Z důvodu důsledného hájení suverenity a nevměšování (ze strany SSSR) se totiž Titova skupina snažila vyhnout obviněním, že Jugoslávie aktivně vstupovala do vnitřních záležitostí Československa.

116 AMSP, f. PA-1970, ČSSR, f. 26, výroční zpráva generálního konzula SFRJ v Bratislavě Vladimira Godlera za rok 1969 z 25. 2. 1970.

117 Tamtéž, f. PA-1986, ČSSR, f. 26, zpráva velvyslance SFRJ v Praze Dušana Rodiče z 26. 4. 1986.

118 AMSP, f. PA-1970, ČSSR, f. 26, výroční zpráva generálního konzula SFRJ v Bratislavě Vladimira Godlera za rok 1969 z 25. 2. 1970.

Jan Pelikán – Ondřej Vojtěchovský

Zejména v tomto smyslu pro ni byl nepřijemným pokus o ustavení československé exilové vlády v Bělehradě v srpnu 1968. Již na jaře 1969 jugoslávští diplomaté přerušili veškeré styky s reformními, nyní již bývalými československými funkcionáři i se všemi představiteli obrodného hnutí. Tento přístup k nim (a k celému československému disentu) po celé následující dvacetiletí nezměnili.

Podobu československo-jugoslávských vztahů výrazně ovlivňoval Sovětský svaz, který před ideologickým přístupem upřednostňoval pragmatické zájmy. Po krátkém období rozmišky způsobeném intervencí do Československa sovětský představitelé demonstrovali vůli opět potvrdit všechny principy vztahů s Jugoslávií přijatých od konce roztržky v roce 1955, uznat tak specifické postavení Jugoslávie jako socialistického státu a rozvíjet s ní korektní, ba i přátelské styky. Ve vztazích Československa a Jugoslávie byl ve sledovaném období trvale přítomen zdrženlivý, formální tón, který v některých momentech, tak jako u příležitosti výročí srpnové intervence, přerůstal do otevřeněji vyjadřovaných antipatií. Vztahy Československa a Jugoslávie byly obecně chladnější než vztahy Jugoslávie se SSSR. Sověti i Jugoslávci totiž oboustranně využívali československou platformu pro ventilování kritičtějších a ofenzivnějších postojů než na vlastní bilaterální rovině. Politické vztahy mezi Československem a Jugoslávií tak v uvedeném období zůstávaly – na rozdíl od jugoslávsko-sovětských vztahů – na velmi nízké úrovni.

Nástup nové mocenské garnitury v Praze se nedotkl praktické roviny vztahů. Nadále posilovaly zvláště hospodářské kontakty, v jejichž rámci se vedly také rozhovory o zakázkách pro jugoslávské stavební firmy v Československu nebo se jednalo o uzavření smlouvy o zaměstnávání jugoslávských dělníků. Postižena byla pouze oblast turismu. Československá strana po roce 1969 výrazně omezila cesty turistů do Jugoslávie, aby tak bránila emigraci svých občanů do západních zemí. Vzhledem k liberálnímu režimu na hranicích Jugoslávie s Itálií a Rakouskem představovaly turistické návštěvy Jugoslávie pro Čechy a Slováky, kteří se rozhodli odejít na Západ, nejnadhší a také nejmíce využívanou cestu k ilegální emigraci.

Po federalizaci Československa do roviny vztahů s Jugoslávií také výrazněji vstoupil jejich slovenský aspekt. Představitelé slovenské části federace se vůči jugoslávským představitelům chovali méně formálně i přátelštěji, než bylo zvykem na centrální úrovni. Rozvíjením kontaktů s jednotlivými jugoslávskými republikami se pak snažili nově budovat pozici Slovenska v mezinárodně politické oblasti. Hlavní město Slovenska bylo také oblíbenou branou jugoslávských občanů do ČSSR. Do Bratislavy přijížděli na krátkodobé pobyty Jugoslávci zaměstnaní v nedaleké Vídni, s čímž byly spojeny různé formy kriminality, zvláště černý obchod, pašeráctví, padělání dokladů atd. Vzhledem k tomu, že mezi Československem a Jugoslávií i nadále platil bezvízový styk, zatímco možnost cestování občanů západních států se omezovala, získali Jugoslávci v Československu na počátku 70. let primát v páchání přeshraniční kriminality. Tato skutečnost spolupůsobila na utváření dobového stereotypu o občanech Jugoslávie v československém prostředí. Kromě této kategorie poutala pozornost československých orgánů také činnost albánských cukrářů z Makedonie, kteří na Slovensku nelegálně provozovali soukromé živnosti.